

Χρ. Ἀραμπατζῆς

*Ὁ πατριάρχης Γερμανός Β΄
καὶ ἡ Λατινικὴ Ἐκκλησία*

Ὁ πατριάρχης Γερμανός Β' * ἀνῆλθε στόν πατριαρχικό θρόνο στίς ἀρχές τοῦ 1223, διαδεχόμενος τόν Μανουήλ Σαραντηνό¹. Βαθύς γνώστης τῶν πολιτοίκιων προβλημάτων, πού ἀντιμετώπιζαν οἱ ὑπόδουλοι στούς Λατίνους Ὁρθόδοξοι πληθυσμοί, προσδιόρισε τή στάση του ἔναντι τῆς Ρώμης πάνω σέ τρεῖς βασικές ἀρχές:

- α. Τήν προάσπιση τῶν συμφερόντων τοῦ πατριαρχείου καί τοῦ δικαιοδοσιακοῦ του καθεστώτος, μέ τήν παραμονή τῶν μητροπολιτῶν, ἐπισκόπων καί ἱερέων στίς ἐπαρχίες τους.
- β. Τήν διατήρηση τῆς πίστεως τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, τῶν κανόνων τους καί τῶν παραδόσεων πού ὡς ἐκκλησιαστικό ἔθος κληρονομήθηκαν ἀπό τήν ἀποστολική περίοδο.
- γ. Τήν προσέγγιση τῶν δύο ἀλλοτε κέντρων τοῦ ἐνιαίου χριστιανικοῦ κόσμου, τῆς Ρώμης καί τῆς Κωνσταντινούπολης, ὥστε μέσα ἀπό ἕναν ἰσοτίμιο καί εὐλικρινή διάλογο νά λυθοῦν τά προβλήματα πού ἀμαύρωσαν δύο αἰῶνες περίπου τίς σχέσεις τους, καί ἐπέτειναν τόν πολιτικό ἀνταγωνισμό Δύσης-Ἀνατολῆς.

Ἡ ἐκκλησιαστική κατάσταση αὐτή τήν περίοδο χαρακτηρίζεται ἀπό δύο σημαντικά γεγονότα. Τό πρῶτο σημασιοδοτεῖται ἀπό ἕνα ἐσωτερικό σχίσμα κυρίως μεταξὺ τῶν μητροπόλεων τῶν δυτικῶν ἑλληνικῶν ἡγεμονιῶν καί τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, πού τήν περίοδο αὐτή ἦταν ἐγκατεστημένο στήν αὐτοκρατορία τῆς Νικαίας, καί τό ὅποιο τροφοδοτεῖται ἀπό πολιτικές ἀνταγωνιστικές σχέσεις. Τό δεύτερο ἀφορᾷ τό ἤδη δύο αἰῶνων ὑφιστάμενο σχίσμα Ρώμης-Κωνσταντινούπολης, τό ὅποιο καθιστοῦσε τό ὀρθόδοξο ποίμνιο τῶν λατινικῶν κρατιδίων εὐάλωτο στόν ἐκλατινισμό πού ἔντεχνα ἡ Λατινική Ἐκκλησία προωθοῦσε. Μία διαδικασία στήν ὁποία πολλοί σύγχρονοι ἐρευνητές βλέπουν τή γένεση τῆς Οὐνίας.

Τό πρῶτο γεγονός δέν θά μᾶς ἀπασχολήσει, καθὼς δέν περιλαμβάνεται στό πλαίσιο διαπραγμάτευσης τῆς ἐργασίας αὐτῆς, ἐνῶ ἔχει ἐπισταμένως στό παρελθόν ἀπασχολήσει καταξιωμένους ἐρευνητές². Ἀντιθέτως τό δεύτερο γεγονός θά ἀποτελέσει τό κύριο πεδίο προβληματισμοῦ, ἀφοῦ λείπει μιᾶ σὺν-

* Ἡ παρούσα μελέτη ἀποτελεῖ τήν ἀνακοίνωσή μας στή Β' Συνάντηση Βυζαντινολόγων Ἐλλάδος-Κύπρου, πού ἔγινε στήν Ἀθήνα στίς 26-28 Σεπτεμβρίου 1999.

1. Μ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *ΕΕΒΣ* 33 (1964) 270-278.

2. Βλέπε τίς μελέτες τῶν Α. Karpozilos, *The ecclesiastical controversy between the Kingdom of Nicaea and the principality of Epiros (1217-1213)*, Θεσσαλονίκη 1973, καί Ἄλκιμ. Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Νίκαια καί Ἡπειρος τόν 13ο αἰῶνα*, Θεσσαλονίκη 1990.

χρονη μελέτη πού θά ἀπεικόνιζε μέ σαφήνεια τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ἀντιμετώπιζε τά γεγονότα αὐτά κατά τήν 20ετία πού ὁ Γερμανός παρέμεινε στόν πατριαρχικό θρόνο, τόσο στό πρακτικό ποιμαντικό ἐπίπεδο ὅσο καί στό πεδίο τῶν θεωρητικῶν ἀντιπαραθέσεων.

Ἡ ὅλη διαπραγματεύση ἐπικεντρώνεται στά κείμενα, ἐπιστολές καί ἔργα, μέσα ἀπό τά ὁποῖα διαπιστώνεται καί ἀποσαφηνίζεται ἡ θέση τοῦ Γερμανοῦ Β΄ γιά τήν Ἐκκλησία τῆς Ρώμης καί τίς κανονικές καί δογματικές διαφορές πού ἐμπόδιζαν τήν ἀποκατάσταση τῆς κοινωνίας μαζί της. Παράλληλα παρατίθενται ἀντιλήψεις του γιά τοὺς τρόπους καί τίς παραμέτρους, βάσει τῶν ὁποίων, θά μπορούσε νά ἐπιτευχθεῖ ἡ ἄρση ὄλων τῶν ἐμποδίων, ἐνῶ ἰδιαίτερη μνεία θά γίνει καί γιά τήν ἔννοια τῆς ἐκκλησιαστικῆς οἰκονομίας καί τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἀντιλαμβάνεται τήν ἐφαρμογή της ὁ Γερμανός στήν περίπτωση τῶν Λατίνων.

Οἱ πεποιθήσεις τοῦ Γερμανοῦ γιά τίς σχέσεις πού πρέπει νά διατηροῦν οἱ Ὁρθόδοξοι μέ τοὺς Λατίνους περιέχονται κυρίως στά ἑξῆς κείμενα ποιμαντικού χαρακτήρα:

- α. Στίς δύο ἐπιστολές του πρὸς τοὺς Κυπρίους, οἱ ὁποῖες βρῖσκονται σέ ἄμεση συνάρτηση μέ τά προβλήματα διαποιίμανσης πού κλήθηκαν νά ἀντιμετωπίσουν ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου, οἱ ἐπίσκοποι του καί οἱ ἱερεῖς τοῦ νησιοῦ. Τά προβλήματα ὀφείλονταν στόν σκληρό καί μεθοδευμένο ἐκλατινισμό πού ἐπέβαλε παντοιοτρόπως ἡ λατινική ἱεραρχία³.
- β. Στήν ἐπιστολή του πρὸς τήν Ἱερά Μονή Ἰωάννου Προδρομοῦ τῆς Πέτρας στήν Κωνσταντινούπολη⁴.

Οἱ ἐκκλησιολογικές του ἀπόψεις ἐκτίθενται μέ λεπτομερέστατη ἀναλυτική τεκμηρίωση στίς ἐπιστολές του:

- α. Πρὸς τόν Λατῖνο Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως (1227-1228)⁵.
- β. Πρὸς τόν πάπα Γρηγόριο Θ΄ (1232)⁶
- γ. Πρὸς τοὺς καρδιναλίους (1232)⁷

3. Κ. Σάθα, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, Βενετία 1873, τ. Β΄, Α΄ ἐπιστολή σ. 5-14, Β΄ ἐπιστολή σ. 14-19.

4. G. Gill, «An unpublished letter of Germanus, Patriarch of Constantinople (1222-1240)». *Byzantion* 44 (1974), 138-151.

5. Μέρος τῆς ἐπιστολῆς δημοσίευσε ὁ Th. Uspenskij, *Organisation du second empire bulgare*. (στά ρωσικά) Odessa 1879, σ. 75-78, ἐνῶ τά τμήματα πού δέν παραθέτει τά παρῆλαβε ὁ Ἄνδρ. Δημητροκάπουλος στό ἔργο του *Ὁρθόδοξος Ἑλλάς*, Λειψία 1872, σ. 40-43.

6. Κ. Σάθα, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, Βενετία 1873, τ. Β΄, σ. 39-46.

7. Ἡ ἐπιστολή εἶναι προσιτή μέχρι σήμερα στοὺς ἐρευνητές ἀπὸ τῆ λατινική της μετάφραση. (A. Tautu, *Acta Gregorii X*, σ. 249-252), ἡ ὁποία σύμφωνα μέ τήν ἐκτίμηση τοῦ V. Laurent (*Regestes* 1257) δέν ἀποδίδει τό πραγματικό νόημά της. Οἱ διαπιστώσεις καί οἱ παρατηρήσεις μας ἔχουν σάν βάση τό ἐλληνικό κείμενο, ἔτσι ὅπως αὐτό ἀνασυντίθεται ἀπὸ τά τέσσερα τοιλάριστον χειρόγραφα πού μελετήσαμε, ἤτοι τόν 83 τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς, γγ. 172-173, τόν 1379

δ. Πρὸς τὸν Πατριάρχη Ἱεροσολύμων Ἀθανάσιο (1235-1236)⁸.

Τέλος ἡ δογματικὴ του κατάρτιση καί ἡ στοιχειοθετημένη μὲ πατερικὰ καί ἀγιογραφικὰ κείμενα ἀποψή του γιὰ τὰ «καινοφανῆ» καί ἀπορριπτέα λατινικὰ δόγματα διαπιστώνεται ἔμμεσα στὴν ἐπιστολὴ πρὸς τὴν Μονὴ τοῦ Ἰωάννη Προδρομοῦ Πέτρως καί ἄμεσα στὶς ἐξῆς πραγματείες του:

α. Στὴν «Ἀπαντητικὴ τῶν Ὀρθοδόξων ἐπιστολὴ πρὸς τὸν πάπα Γρηγόριον Θ'», ποῦ ἐπιδόθηκε στὴν λατινικὴ ἀντιπροσωπεΐα κατὰ τὴν λήξη τῆς Συνόδου τοῦ Νυμφαίου (1234)⁹.

τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης, φφ. 447-449, τὸν 382 τῆς Ἰ. Μ. Ἰβήρων, φφ. 666-667, καί τὸν 167 τῆς Ἰ. Μ. Διονυσίου, φφ. 27-30. Σὲ μεταγενέστερη φάση θὰ προχωρήσουμε στὴν κριτικὴ τῆς ἐκδόσεως μὲ τὸ σύνολο τῶν ἀνεκδότων ἔργων τοῦ Γερμανοῦ, ποῦ ἔχοιμε ἐντοπίσει.

8. Ἡ ἐπιστολὴ δημοσιεύθηκε ἀνωνύμως ἀπὸ τὸν Α. Pavlov, *Kritičeskije opyty po istorii drevnejšei grecorusskoj protin latinijam*, Saint-Petersbourg 1878, σ. 158-169. Ἡ ἐπιστολὴ μετὰ τὴν δημοσίευσή ἀποδόθηκε ἀρχικὰ ἀπὸ τοὺς Grumel-Michel στὸν πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Νικολάω Γ' (V. Grumel, «Jerusalem entre Rome et Byzance. Une lettre inconnue du patriarche de Constantinople Nicolas III à son collègue de Jerusalem vers 1089», *Echos d'Orient* 38 (1939), 105-117. A. Michel, «Die byzantinische und roemische Werbung um Symeon II von Jerusalem», *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 62 (1942-1943), 164-169). Ὁ Darrouzès ἐπανεξετάζοντας τὸ κείμενο καί συνιδιάζοντας τὸ μὲ παρὰλλήλες μαρτυρίες τοῦ 13ου αἰ. τὸ ἀπέδωσε μὲ ἀρκετὴ πεισιτοσύνη στὸν Γερμανό Β' (J. Darrouzès, «Les documents byzantins du XIIe siècle sur la primauté romaine», *REB* 23 (1965) 43-51). Ἀκολούθως ὁ Laurent (V. Laurent, *Regestes 1304. Remarques* 5) χωρὶς νὰ ἀμφισβητεῖ σοβαρὰ τὴν θέση τοῦ Darrouzès, τὸ τοποθετεῖ τὴν περίοδο τῆς πατριαρχίας τοῦ Ἰωσήφ τοῦ Α'. Ἡ δική μας θέση ταυτίζεται μὲ αὐτὴ τοῦ Darrouzès ἀφοῦ μιά σειρὰ ἀπὸ συγχορηγούμενα θέματα ποῦ ἀναλύονται στὴν ἐπιστολὴ συναντῶνται καί σὲ ἄλλα ἔργα τοῦ Γερμανοῦ. Συγκεκριμένα ταυτίζονται ἡ Παράδοση τοῦ Πέτρου ὡς κορυφαίου, τὸ πρωτεῖο τιμῆς τῆς Ρώμης, ἡ ἀναφορά τοῦ Παύλειου χωρίου τῆς Πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῆς γιὰ τὴν ἀναίρεση τῶν ἀζύμων καί τῆς Πρὸς Γαλάτας ἐπιστολῆς ποῦ παρὰλλ.ηλίζει τὴν παύση τῶν ἀζύμων μὲ τὴν παύση τῆς περιτομῆς, ἡ ταύτιση τῶν ἀμῶν καί τῶν πιζυρίδων, τὸ τελειότερον τοῦ ἄγτου κ.ἄ. Σημαντικὸ στοιχεῖο θεωροῦμε πῶς εἶναι γιὰ τὴν χρονολόγησή τῆς ἐπιστολῆς καί ἡ ἐπαναφορά τοῦ θέματος τῆς Ἰωαννείου Ἀποστολικότητος τοῦ Θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ ὁποία ὀφείλεται στὴν χρῆση τῆς προβληματικῆς αὐτῆς στὴν λατικὴ ἀλληλογραφία τῶν ἀρχῶν τοῦ 13ου αἰ. Βλ. ἐνδεικτικὰ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Ἰννοκεντίου Γ' πρὸς τοὺς Ὀρθοδόξους τὸ Νοέμβριον τοῦ 1204, λίγο μετὰ τὴν κατάληψη τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοὺς σταυροφόρους, PL 215, VII ἐπιστολὴ 154. Διατηροῦμε ἐλάχιστες ἐπιφυλάξεις, ἐπειδὴ ἡ θεματολογία τῶν ἀντιλατινικῶν συγγραμμάτων εἶναι τίς περισσότερες φορές κοινὴ, ἀφοῦ ἀναπαράγεται συνεχῶς κατὰ τὴν διάρκειά τῆς ἀντιπαράθεσης Ρώμης-Κωνσταντινουπόλεως, εἰδικὰ τὸν 13ο αἰώνα.

9. Τὸ κείμενο δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν Φραγκ. Ἄλτερ, *Χρονικόν Γεωργίου Φραντζῆ*, Βιέννη 1796, σ. 140-149. Παρ' ὅτι παραδίδεται ὡς ἀποτέλεσμα συνοδικῆς διαδικασίας, ἡ χειρόγραφη παράδοση τὸ ἀποδίδει ἀπὸ σύνολό τῆς στὸν Πατριάρχη Γερμανό Β'. Συναντᾶται δὲ συχνὰ σὲ κώδικες ἀντιλατινικοῦ περιεχομένου, εἰδικὰ τοῦ 15ου καί 16ου αἰώνα, εἴτε ὀλόκληρο ὅπως στὸν κώδικα 382 τῆς Ἰ. Μ. Ἰβήρων φφ. 670-691, εἴτε ἀποσπασματικὰ καί ἐν μέρει ὅπως στὸν κώδικα 204 τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου, φφ. 338-358. Ὁ Ἄ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς στὸν κατάλογο τοῦ Μετοχίου, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, Βρυξέλλες 1963, τ. 4, σ. 180, τὸ θεωρεῖ ὡς αὐτοτελές ἔργο τοῦ Γερμανοῦ Β', παρασπορόμενος ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ συμπληρῆ τοῦ κώδικα, ὁ ὁποῖος τὸ ἐπιγράφει «Τοῦ ἀγιωτάτου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Κυροῦ Γερμανοῦ τοῦ κατὰ τὴν Νίκαια, ἐκ τοῦ ἀντιρρηπτικοῦ αὐτοῦ λόγου πρὸς Λατίνους, τοὺς τὸ προγράφεν τοῦ Νύσσης ρητόν προβάλλοντας».

- β. Στήν προαναφερθεῖσα ἐπιστολή πρὸς τὸν Ἀθανάσιο Ἱεροσολύμων.
- γ. Στήν πραγματεία του «Κατὰ Ἀζύμιτων Λατίνων» (Ἀνεξδότη), ἡ ὁποία θεωροῦμε πὼς εἶναι τὸ κείμενο ποῦ ἐπιδόθηκε στοὺς Λατίνους κατὰ τὴν Σύνοδο τοῦ Νυμφαίου¹⁰.
- δ. Στήν ἐπιστολή του πρὸς ἄγνωστη βυζαντινὴ πριγκίπισσα, στήν ὁποία περιέχονται συνοπτικά οἱ λόγοι ἀποφυγῆς τῶν Ἀζύμιων¹¹.
- ε. Στὸ «Συνοδικὸ τῆς Ὀρθοδοξίας» τοῦ 13ου αἰ., τὸ ὁποῖο σέ ἓνα μεγάλο ποσοστὸ μὲ τὴ μορφή ποῦ μᾶς σώζεται εἶναι ἔργο δικό του¹².
- ζ. Στὸ ἄγνωστο ἔργο του, «Περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος», τμῆμα τοῦ ὁποίου σώζει στὰ δογματικά του ἔργα ὁ Φιλόθεος Κόζκι-νος¹³.

10. Τὸ ἔργο παραδίδεται μόνο σέ ἓνα χειρόγραφο, τὸν κώδ. 382 τῆς Μ. Ἱβήρων, φ.φ. 691β-695α. Τὸ περιεχόμενο τοῦ κειμένου ταυτίζεται μὲ τὴν προβληματικὴ ποῦ ἀναπτύσσεται στήν λατινικὴ περίληψη τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου ποῦ ἐπιδόθηκε στήν παπικὴ ἀντιπροσωπεῖα τῆς συνόδου τοῦ Νυμφαίου, G. Golubovich, «Disputatio Latinorum et Graecorum seu Relatio Apocrisiariorum Gregorii IX de gestis Nicaeae in Bithynia et Nyphaeae in Lydia (1234)», *Archivum Franciscanum Historicum* 12 (1919), 454-455.

11. Ἡ ἐπιστολή μᾶς εἶναι γνωστὴ μόνο ἀπὸ ἓνα λατινικὸ χειρόγραφο, ποῦ περιέχει ἓνα τμῆμα τῆς καὶ δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν A. Dodaine, «Contra Graecos», *Premiers écrits polémiques des Dominicains d'Orient*, *Archivum Fratrum Praedicatorum* 21 (1951), 376-378, 428-430. Ἰδιαιτέρη σημασία ἔχει τὸ περιεχόμενό της, τὸ ὁποῖο ὡς πρὸς τὴν φρασεολογία, τὰ ἐπιχειρήματα καὶ τὴν προβληματικὴ, στὸ μέρος ποῦ μᾶς εἶναι γνωστὴ, ταυτίζεται ἀπόλυτα μὲ τὴν ἀνεξδότη πραγματεία του Κατὰ Ἀζύμιτων Λατίνων.

12. Δημοσιεύθηκε ἀπὸ τοὺς V. Laurent - J. Darrouzès, *Dossier Grec de l'union de Lyon (1273-77)*, σ. 128-130, 574-588. Οἱ ἐκδότες δὲν ἀποδέχονται τὴν μαρτυρία τοῦ Ἰωάννη Εὐγενικοῦ, ποῦ ἀποδίδει τὴν πατρότητα ἐνὸς τέτοιου κειμένου τοῦ 13ου αἰ. στὸν Γερμανὸ Β' (Δοσιθέου Ἱεροσολύμων, *Τόμος Καταλλαγῆς*, Ἰάσιο 1692, σ. 248-251). Τὸ θεωροῦν ὡς ἔργο τοῦ Γεωργίου Μοσχάμπρα, συνθετὴ τοῦ ἀντιλατινικοῦ κώδικα ποῦ τὸ περιέχει, καθὼς ὅπως ἰσχυρίζονται δὲν εἶναι γνωστὴ ἀπὸ ἐπίσημα ἀρχεῖα τῆς περιόδου τῆς πατριαρχείας τοῦ Γερμανοῦ Β' ἢ ὑπαρξὴ μᾶς τέτοιας Πράξης. Ἀντιθέτως μὲ τὴν μαρτυρία τοῦ Ἰωάννη Εὐγενικοῦ συμφωνοῦν τὰ ἀνεξδότα καὶ ἐκδομένα κείμενα τοῦ Γερμανοῦ Β', στὰ ὁποῖα ἐντοπίζονται αὐτολεξεῖ οἱ παρατιθέμενες φράσεις τοῦ Συνοδικοῦ. Στὴν ἐκδοση τῶν ἀνεξδότων ἔργων τοῦ Γερμανοῦ Β' ποῦ προετοιμάζουμε θὰ γίνῃ ἰδιαιτέρη μεία καὶ ἀναλυτικὴ τεκμηρίωση τῶν θέσεών μας.

13. Τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἔργου σημειώνει πρῶτος ὁ Α. Ἀλλάτιος, *De Ecclesiae Occidentalis atque Orientalis perpetua consensione libri tres*, Cologne 1648, (φωτ. ἀνατ. 1970), σ. 712, μὲ τὴν ἐξῆς παρατηρήσεις: «Hinc iisdem temporibus Germanus Patriarcha Constantinopolitanus scripsit de professione Spiritus sancti adversus Latinos. P. Ἐάν ὑμεῖς μένητε ἐν τῷ λόγῳ τῷ ἐμῷ, ἀληθῶς μαθηταὶ μου ἐστέ...». Ὁ Ἀλλάτιος προσδιορίζει μάλιστα τὸ περιεχόμενο τοῦ ἔργου, κάνοντας μία συνοπτικὴ περιγραφή του. Τὸ ἔργο περιέχει κατὰ τὸν Ἀλλάτιο πατερικά χωρία ποῦ ἐνισχύουν τὴν θέση τῶν Ὀρθοδόξων, ὅτι τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς. Ἡ δευτέρη μαρτυρία γιὰ τὸ ἔργο προέρχεται ἀπὸ τὴν δημοσίευσή τῆς ἀπάντησης τοῦ Γερμανοῦ Β' καὶ τῆς Συνόδου τοῦ Νυμφαίου πρὸς τὸν πάπα Γρηγόριο Β', στὸ τέλος τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Γεωργίου Φραντζῆ, ἀπὸ τὸν Φρ. Ἀλεξ. *Χρονικὸν Γεωργίου Φραντζῆ*, Βιέννη 1796, σ. 141: «... τοῦτοις ἐξακολουθήσαντες οἱ ἐν ἀγίοις πατράσι περιφανέστεροι, καὶ λόγου δυνάμει τῶν ἄλλων προέχοντες, ἐν πολλοῖς τῶν αὐτῶν λόγων, πνεῦμα υἱοῦ λέγεσθαι τὸ πνεῦμα εἰρηάσι, κατὰ φρεσικὴν οἰκείωσιν καὶ ὁμοιοσιότητα ὡς καὶ ἄλλοτε τὸ περὶ τοῦτου ἐδείξαμεν...». Ἡ τρίτη μαρτυρία εἶναι ἡ περισ-

I. Η ΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΕΝΑΝΤΙ ΤΩΝ ΛΑΤΙΝΩΝ ΣΤΑ ΠΟΙΜΑΝΤΙΚΟΥ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ

Στὶς δύο ἐπιστολές του πρὸς τοὺς Κυπρίους διαπιστώνονται δύο διαφορετικές τακτικές τὶς ὁποῖες ἀκολουθεῖ ὁ Γερμανός γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσει τὸ θέμα τῶν σχέσεων τῶν Ὁρθοδόξων κληρικῶν μὲ τὴν Λατινικὴ Ἱεραρχία, καὶ οἱ ὁποῖες ἀφορμῶνται καὶ βρῖσκονται σὲ σχέση αἰτίου-αἰτιατοῦ μὲ τὴν τακτικὴ ἐκλατινισμοῦ ποὺ ἀκολουθοῦν οἱ Λατῖνοι καὶ τὴν πρόδοδό της.

Στὴν πρώτη ἐπιστολή, γραμμμένη τὸ 1223, διαπιστώνει καὶ ἐκθέτει μὲ ἀπλότητα καὶ σαφήνεια τὰ ὑφιστάμενα προβλήματα ποὺ τοῦ ἔθεσαν μὲ μορφή ἐρωτήσεως οἱ Κύπριοι, ἥτοι α) τὴν διὰ χειραψίας ὑποταγὴ τῶν Ὁρθοδόξων ἐπισκόπων στὸν Λατῖνο ἀρχιεπίσκοπο, β) στὴν ἀπόδοση συγκεκριμένου ποσοῦ γιὰ τὴν ἀνάληψη ἐκκλησιαστικοῦ ἀξιώματος καὶ γ) στὸ δικαίωμα ποὺ διατηροῦσε γιὰ τὸν ἑαυτὸ του ὁ Λατῖνος ἀρχιεπίσκοπος νὰ ἐκδικάζει σὲ δεῦτερο βαθμὸ τὶς ἀποφάσεις τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὀργάνων καὶ ἀξιωματούχων τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας.

Εἰσαγωγικά ὁ Γερμανός Β΄ προτρέπει τοὺς Κυπρίους κληρικούς στὴν διατήρηση τῶν κανόνων, τῶν παραδόσεων καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐθίμων, χωρὶς νὰ κάνει λόγο γιὰ θέματα πίστεως, γιὰ τὰ ὁποῖα οὔτε ρωτήθηκε οὔτε τοῦ ἐπισημάνθηκαν λατινικὲς ἀπαιτήσεις σ' αὐτὸν τὸν τομέα. Ἀπεναντίας, γράφει, ἀρχικά θὰ ἄφηνε τὸ θέμα στὴν κρίση τῶν Κυπρίων, ὥστε νὰ πράξουν ὅ,τι αὐτοὶ ἐκρίναν σωστό γιὰ τὸ ποιμνιο ἀσκώντας τὴν πρέπουσα στὶς περιστάσεις οἰκονομία, ὑποκρινόμενοι ὅτι ἀκολουθοῦν τὶς προσταγές τῶν Λατίνων, ἐφόσον διέγνωσαν ὁμως ὅτι δὲν «ἐπισηεταί τις ἀθέτησις τῶν κανόνων, τῶν παραδόσεων καὶ τῶν ἐθίμων»¹⁴.

σότερο ἀξιοπῆστη, ἀφοῦ εἶναι ἡ ἐγγύτερη πρὸς τὸν Γερμανὸ καὶ παραθετεὶ συγχεζομένη χωρία καὶ κείμενα τοῦ Γερμανοῦ. Μᾶς ἔγινε δὲ προσιτὴ μετὰ ἀπὸ τὴν ἐκδοση τῶν ἀνεκδότων δογματικῶν λόγων τοῦ πατριάρχου Φιλοθέου Κοζζίνου ἀπὸ τὸν Δημ. Καϊμάκη, *Φιλοθέου Κοζζίνου Δογματικὰ Ἔργα*, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 207-211. Τὰ κείμενα τοῦ Γερμανοῦ δὲν ταυτίζονται μὲ κανένα ἐκδομένο ἔργο του, παρ' ὅτι εἶναι κοινὴ ἡ ἐρμηνευτικὴ προσέγγιση καὶ προβληματισμὸς. Ὡς πρὸς τὸν τίτλο τοῦ ἔργου ὁ Φιλοθέος Κοζζίνος γράφει (σ. 206): «Οὗτος καὶ γὰρ ὁ μέγας (Γερμανός) πρὸς Λατίνους ὑπὲρ τῆς τοῦ θεῖου Πνεύματος ἐκπορεύσεως τὸν ἑαυτοῦ ποιούμενος λόγον, καὶ τῶν εὐαγγελικῶν τε καὶ πατρικῶν προϊστάμενος ὄρων, ἐπειδὴ τὰ περὶ μετοχῆς καὶ κοινωνίας Θεοῦ διασκοπούμενος ἦν καὶ τοὺς περὶ τοῦτο τῶν θεολόγων ἱεροῦς λόγους, ἄλλους τε πολλούς, καὶ τοὺς κορυφαίους μάλιστα καὶ προῦχοντας αὐτῶν ἐπεισάγει, διὰ τῆς ἐξείνων θεολογίας τὴν καινοφανῆ τῶν Λατίνων δόξαν ἐλέγγων, κακῶς οἰομένων, τῆς οὐσίας αὐτῆς, καὶ οὐ τῆς οὐσιώδους ἐνεργείας καὶ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, τοὺς ἀγίους μετέχειν».

14. Κ. Σάθα, Α' ἐπιστολή, σ. 10: «... ὅπου δὲ γε οὐκ ἐπισηεταί τις ἀθέτησις ...». Ἡ προῦπο-θετικὴ ἀρχὴ ποὺ εἰσάγει ὁ Γερμανός Β΄ ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἄσκησις τῆς ἐκκλησιαστικῆς οἰκονομίας δὲν πρέπει νὰ βρῖσκεται σὲ ἀντίθεση ἢ νὰ ἀθετεῖ ὄχι μόνον δόγματα ἀλλὰ καὶ κανόνες, ἐθίμα καὶ παραδόσεις. Ὁ τρόπος δὲ ποὺ τὴν ἀντιλαμβάνεται, ὡς ἓνα εἶδος ὑποκρισίας ποὺ θὰ διενόληνε τὸν βίον τῶν Ὁρθοδόξων ὑπὸ τὸν λατινικὸ ζυγὸ, θὰ ἀποτελέσει ἰσχυρὸ προηγουμένο, τὸ

Ἀπό τὰ τρία ζητήματα, μόνο τὸ πρῶτο τὸν ἀπασχολεῖ, καθὼς ἡ χειραψία τοῦ ἀπαιτοῦσαν οἱ Λατῖνοι ἀπὸ τοὺς ἐπισκόπους καὶ τοὺς ἱερεῖς ἰσοδυναμοῦσε σὲ ἐκκλησιαστικὴ ὑπαγωγή στὸν Λατῖνο ἀρχιεπίσκοπο καὶ δι' αὐτοῦ στὸν ἐπίσκοπο Ρώμης. Ὁ Γερμανὸς ἐπιχειρῶντας νὰ δικαιολογήσει τὴν θέση του, τοῦ συνίσταται στὴν ἀπαγόρευση αὐτῆς τῆς ἐνέργειας, χαρακτηρίζει τοὺς Λατίνους σχισματικούς, χωρὶς νὰ τεκμηριῶνει περαιτέρω τὴν ἀποψή του¹⁵. Ὅμως καὶ αὐτὴ του ἡ ἐρμηνεία ἔχει ἀρκετὰ ἀδύνατα σημεῖα, τὰ ὁποῖα ἐκμεταλλεύτηκαν οἱ Λατῖνοι, ἰσχυριζόμενοι ὅτι οἱ κανόνες σιωποῦν μπροστά σ' αὐτὸ τὸ γεγονός καὶ δὲν προβλέπεται ἀπ' αὐτοὺς παρόμοια ἀπαγόρευση¹⁶. Ἀναγκάζεται νὰ ἀφήσει πρὸς τὸ παρόν τὴν θεωρητικὴ τεκμηρίωση τῆς προτροπῆς του καὶ νὰ ἀναζητήσει τὰ ἐπιχειρήματα ἀπὸ τὴν ἐμπειρικὴ πραγματικότητα. Δράττεται λοιπὸν τῆς εὐκαιρίας νὰ χρησιμοποιήσει τὰ παθήματα τῶν Ὁρθοδόξων ἱερέων τῆς Κωνσταντινούπολης, οἱ ὁποῖοι ἀφοῦ ἐνέδωσαν σὲ παρόμοια ἀξίωση τῶν Λατίνων, δηλαδὴ τὴν διὰ χειραψίας ὑποταγή, διαπίστωσαν ἐκ τῶν ὑστέρων ὅτι ἡ ἐνέργεια αὐτὴ ἀποτελοῦσε «προδοσίαν πατροπαραδότου πίστεως καὶ χειραγωγίαν πρὸς ὑποταγὴν τῆς σφῶν ἐκκλησίας, καὶ εἰς πάνθ' ὅσα τὰ τῆς γηραλαίας εἴθισται Ρώμης παραληροσφρονήματα»¹⁷. Πρὸς ἀποφυγὴ ἐνὸς παρόμοιου φαινομένου ὁ Γερμανὸς Β' προτείνει τὴν ἄρνηση τοῦ αἰτουμένου ἀπὸ τοὺς Λατίνους, ἐνῶ συγχρόνως κρίνει ὅτι ἡ ἄσκησις τῆς ἐκκλησιαστικῆς οἰκονομίας, τοῦ θά ἐπέτρεπε γιὰ τὸ καλὸ τοῦ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας τὴν χειραψία αὐτὴ δὲν θά ἀπέβαινε εἰς ὄφελός του καὶ ἐπιπλέον θά προκαλοῦσε σύγχυση καὶ θόρυβο μεταξὺ τῶν πιστῶν¹⁸. Ἀντι-

ὁποῖο ἐπικαλοῦνται ἀργότερα οἱ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες, ὅταν ἐπιδιώκουν τὴν προσέγγισή μετὰ τὴν Ρώμη γιὰ πολιτικὰ ὄφελι. Ἡ περίπτωση τοῦ Μιχαήλ Η' καὶ τῶν ἐπισυμβάντων κατὰ τὴν περίοδο τοῦ 1272-1277 εἶναι ἐνδεικτικὰ αὐτῆς τῆς τακτικῆς. Πρβλ. Χρ. Ἀραμπατζή, *Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία καὶ ἡ σύνοδος τῆς Λιῶν (1274)*, Θεσσαλονίκη 1994 (διδακ. διατριβή), σ. 148 ἔ.

15. Κ. Σάθα, Α' ἐπιστολή, σ. 8.

16. Κ. Σάθα, ὁ.π., σ. 11. Ἡ διὰ χειραψίας ὑπαγωγή ἀποδίδεται σὲ πολεμικὰ ἔθιμα τοῦ ἐπιγράθησαν στὴ Δύση καὶ ὄχι σὲ ἐκκλησιαστικὴ παράδοση.

17. Κ. Σάθα, ὁ.π., σ. 10-11.

18. Ἡ συνέπεια τοῦ Γερμανοῦ στό ζήτημα αὐτὸ ἐπαληθεύεται στὴν περίπτωση τοῦ ἀρχιεπισκόπου Νεοφύτου, ὁ ὁποῖος ἀποδεχόμενος τὴν ὑπαγωγή του στὸν Λατῖνο ἀρχιεπίσκοπο, ἀναγκάστηκε ἀργότερα σὲ ἔγγραφη μεταμέλεια καὶ ὁμολογία τοῦ λάθους του, ὥστε νὰ γίνει ξανά ἀποδεκτὸς στὸ σῶμα τῆς Ὁρθοδοξίας. V. Laurent, *Regestes des actes du Patriarcat de Constantinople*, vol. I, Fasc. IV, Paris 1971, σ. 59-60. Ὁ Laurent χρονολογεῖ τὴν ὑποταγὴ λίγο μετὰ τὸ 1229, ἐνῶ τὸ Βραχὺ Χρονικὸν (ἐκδ. P. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken I*, Wien 1975, σ. 199) τὴν καθορίζει τὸ 1238. Σχετικὰ μετὰ τὴν χρονολόγησι τῆς πράξης αὐτῆς θά θέλαμε νὰ ἐκφράσουμε τίς ἐπιφυλάξεις μας. Ἡ μελέτη τοῦ χειρογράφου κώδικα 381 τῆς Ἱ. Μ. Ἰβήρων τοῦ τὴν περιέχει σὲ συνδυασμὸ μετὰ τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιστολῆς τοῦ ἀρχιεπισκόπου Νεοφύτου πρὸς τὸν Ἰωάννη Βατάτζη (Σπ. Λάμπρος, «Κυπριακὰ καὶ ἄλλα ἔγγραφα», ΝΕ 14 (1971), 41-43), μᾶς ὀδηγεῖ σὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ συνοδικὴ αὐτὴ πράξις πρέπει νὰ ὑπῆρξε ἀποτέλεσμα διαβουλεύσεων Πατριάρχου-Αὐτοκράτορα, μετὰ τὴν ἐπιστολὴν διαμαρτυρίας τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κύπρου. Πιστεύοιμε ὅτι ἡ πράξις αὐτὴ πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ στὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ 1230, πρὸς τὸ τέλος τῆς πα-

θέτως τὰ ἄλλα δύο ζητήματα, συνεχιζέει, θεωροῦνται ἐπουσιώδη καὶ ἐντάσσονται στὴν πρακτικὴ τῆς ἄσκησης τῆς ἐκκλησιαστικῆς οἰκονομίας καθὼς εἶναι ἀδιάφορα ὡς πρὸς τὶς ἐκκλησιαστικὰς τοὺς ἐπιπτώσεις καὶ συνάδουν μὲ τὸν ἀλαζονικό καὶ φιλογορήματο χαρακτήρα τῶν Λατίνων. Τὴν ἴδια ἄσκηση οἰκονομίας καὶ ἐπιείκειας ζητεῖ ὁ πατριαρχὸς καὶ γιὰ αὐτοὺς πού γιὰ λόγους προάσπισης τοῦ ποιμνίου τοὺς ὑπέπεσαν σέ μικρά, ὅπως τὰ χαρακτηρίζει, παραπτώματα ἀποδεχόμενοι τὶς λατινικὰς ἀξιώσεις¹⁹.

Στὴν δευτέρῃ του ἐπιστολῇ, γραμμμένη ἕξι χρόνια ἀργότερα, τὸ 1229 τὰ ἐπιχειρήματά του γίνονται περισσότερο συγκεκριμένα κατὰ τῶν Λατίνων. Ὅπως ἐξάγεται ἀπὸ τὸ περιεχόμενό της, ἡ ἀποτελεσματικότητά τῶν προτροπῶν τῆς προηγουμένης ἐπιστολῆς του ἦταν περιορισμένη, ἐνῶ ἡ διαδικασία ὀργάνωσης τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου μὲ βάση τὰ πρότυπα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρώμης εἶχε προχωρήσει σημαντικά²⁰.

Ἀρχετοὶ ἱερεῖς καὶ ἐπίσκοποι δὲν ἀποδέχθηκαν τὴν πατριαρχικὴ παραινεση καὶ ὑπήχθησαν τελικά στὸν Λατῖνο ἀρχιερέα. Σημαντικότερη δὲ θεωρεῖται ἡ προοδευτικὰ ἐκδηλούμενη ὑποταγὴ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Νεοφύτου, ὁ ὁποῖος ἐπιστρέφοντας στὴν Κύπρον τήρησε μιὰ στάση περισσότερο ἐφεκτικὴ ἔναντι τῶν Λατίνων ἀπ' ὅ,τι ὁ ἀπλὸς κληρὸς²¹.

Ἀντικειμενικός σχολὸς τοῦ Γερμανοῦ στὴ Β΄ ἐπιστολῇ εἶναι νά κωδικοποιήσει τοὺς κανονικοὺς καὶ δογματικοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους οἱ Λατί-

τριαρχίας τοῦ Γερμανοῦ Β΄ καὶ μετὰ τὸ 1238, ὅποτε μαρτυρεῖται τὸ γεγονός ἀπὸ τὸ *Βραχί Χρονικό*. Τὸ δεῦτερο θέμα πού ἀνακύπτει εἶναι ἂν πράγματι ἔγινε ἡ ἀποκατάσταση τῆς κοινωνίας μεταξὺ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Κύπρου κατὰ τὴν πατριαρχία τοῦ Γερμανοῦ. Γιὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ ἡ ἀλληλογραφία τοῦ Ἰωσήφ Βρυνένιου καὶ ἡ πραγματεία του γιὰ τὴν Ἐκκλησία τῆς Κύπρου μαρτυρεῖ ὅτι οὐδέποτε μετὰ τὴν διακοπὴ τῶν σχέσεων ἐπανήλθαν στὴν προγενέστερη κατάσταση, δηλαδή τῆς κοινωνίας (Ἰωσήφ Βρυνένιου, *Πρακτικά τῆς ἐν Κύπρῳ συνόδου*, ἐκδ. Ἀ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, *Φιλολογικὸς Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως* 17 (1886), 49-51). Ὡς πρὸς τὸ ὀρθὸν καὶ κανονικὸν τῆς ἐνέργειας τοῦ Γερμανοῦ Β΄, πέραν τῆς δικαιοσύνης του ἀπὸ τὴν πορεία τῶν γεγονότων βλέπε καὶ Γεω. Κονιδάκη, «Ἡ θέσις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ τακτικά ἀπὸ τοῦ η' μέχρι καὶ τοῦ ιβ' αἰῶνος», *Πρακτικά τοῦ πρώτου διεθνoῦς Κυπριολογικοῦ συνεδρίου*, Λευκωσία 1975, τ. Β΄, σ. 100-120.

19. Κ. Σάθα, Α΄ ἐπιστολῇ, σ. 13-14.

20. H. Magoulias, *A study in Roman and Greek Orthodox Relations*, σ. 79-83· J. Gill, *Byzantium and the Papacy*, N. Jersey 1979, σ. 58-61.

21. Ἀρχετὰ ἐρωτηματικὰ προκαλεῖ ἡ στάση τοῦ Νεοφύτου τὴν περίοδο αὐτῇ, καθὼς στὴν ἐπιστολῇ του πρὸς τὸν Ἰωάννη Βατάτζη (1230-1240), στὴν ὁποία κατηγορεῖ τὸν Γερμανὸ γιὰ ἀντικανονικὴ ἐπέμβαση στὴν Ἐκκλησία τῆς Κύπρου, ἀποδίδει τὸ μαρτύριο τῶν 13 Κυπρίων μοναχῶν στὴν σκληρὴ καὶ ἄβυσσινὴ συμπεριφορὰ τοὺς ἔναντι τῶν Λατίνων. Σπ. Λάμπρος, *Κιπριακά καὶ ἄλλα ἔγγραφα*, σ. 43. Τὴν ἀκριβῶς ἀντίθετη ἐρμηνεία, ἡ ὁποία συμφωνεῖ μὲ τὶς θέσεις τοῦ Γερμανοῦ Β΄ συναντοῦμε στὸν Ἰωσήφ Βρυνένιο, στὴν πραγματεία του γιὰ τὴν Ἐκκλησία τῆς Κύπρου. Ἰωσήφ Βρυνένιου, *Μελέτη περὶ τῆς τῶν Κυπρίων πρὸς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν μελετηθεῖσης ἐνώσεως*, ἐκδ. Εὐγενίου Βουλγάρωφ, Τὰ εὐρεθέντα, ἀνατ. Β. Ρηγόπουλος, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 11-15.

νοι ἦταν ἔκθετοι ἔναντι τῆς κανονικῆς παράδοσης καί τῶν ἀποφάσεων τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων. Θίγονται δύο ζητήματα, ἓνα κανονικοῦ καί ἓνα δογματικοῦ χαρακτήρα. Πρῶτα τίθεται τό κανονικό ζήτημα, στό ὁποῖο δίνει ιδιαίτερη σημασία ὁ Γερμανός καί τό ὁποῖο συνοψιζόταν στήν ὑπέρβαση τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὁρίων τοῦ δικαιοδοσιακοῦ καθεστώτος τῆς Ρώμης. Ὁ ἐπίσκοπος Ρώμης ἦταν ἔκθετος ἔναντι τῶν κανόνων, καθῶς μέ τίς ἀπληστες φιλοδοξίες του καί τίς καινοφανεῖς θεωρίες του περί κεφαλῆς τῆς Ἐκκλησίας²². ἀνέτρεπε τό σύστημα τῆς πενταρχίας καί εἰσπηδᾶ σέ δικαιοδοσιακά ὅρια ἄλλης Ἐκκλησίας, προκαλώντας σύγχυση καί ποικίλα προβλήματα²³. Ὁ Γερμανός Β΄ παρ' ὅτι ἡ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου ἦταν αὐτοκέφαλη καί δέν ὑπαγόταν σέ κάποιο πατριαρχεῖο, δέν τό ἀναφέρει ρητά, ἀλλά σημειώνει ἀόριστα τήν ὑπέρβαση τῶν ὁρίων ἐκ μέρους τῆς Ρώμης²⁴. Σκοπός του δέν θεωροῦμε πῶς ἦταν ἡ ἄρση τῆς αὐτοκεφαλίας ἢ ἡ ἀσέβεια πρὸς τοὺς κανόνες, ἀλλά ἡ εὐρυθμὸς λειτουργία τῆς διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου καί ἡ διαφύλαξη τῆς καθαρότητος τῆς πίστεως²⁵.

Τό δέ δογματικό ζήτημα πού θεωροῦσε καί σοβαρότερο ἦταν ἡ προσθήκη στό σύμβολο τῆς πίστεως, ἡ ὁποία ὡς πρὸς τό τυπικό τῆς μέρος ἀποτελοῦσε παράβαση τῶν ὁρῶν τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων καί διακοπή τῆς Παραδόσεως πού ἤθελε τόν ἐπίσκοπο Ρώμης νά ἀκολουθεῖ τίς ἀποφάσεις τους. Ὡς πρὸς τό οὐσιαστικό του μέρος ὁ Γερμανός τό θεωροῦσε ὡς καινοφανές δόγμα τό ὁποῖο εἰσήγε τήν ἐκ δύο αἰτίων ὑπαρχτική προέλευση τοῦ Πνεύματος. Περιβαίνοντας τόν προβληματισμό του ὁ πατριάρχης θεωρεῖ ὅτι οἱ Λατῖνοι εἶναι ἐφευρέτες νέων δογμάτων καί κανόνων, τοὺς ὁποίους εἰσάγουν παρανόμως

22. Ἡ θεωρία τῆς Ρώμης περί τοῦ Πέτρου ὡς κεφαλῆς τῆς Ἐκκλησίας ἀντιμετωπίσθηκε μέ ὀριμότητα κατά τὰ τέλη τοῦ 12ου καί 13ου αἰ. καί μέ πλῆθος θεολογικῶν καί κανονικῶν ἐπιχειρημάτων, στά ὁποῖα ὁμως ἔλειπε τόσο ἡ ὁμοιογένεια ὅσο καί ἡ συστηματικότητα. Μόνο μετὰ τὸν 14ο αἰ. οἱ ὀρθόδοξοι θεολόγοι θά ἀντιληφθοῦν τίς πραγματικές αἰτίες καί προϋποθέσεις τῆς λατινικῆς ἐπιχειρηματολογίας καί θά ἀντιδράσουν μέ περισσότερη ἐπιμέλεια. Πρβλ. J. Meyendorff, «Saint Pierre, sa primauté et sa succession dans la théologie byzantine», στό *La primauté de Pierre dans l'Église orthodoxe*, Neuchâtel 1960, σ. 93-115· D. T. Strotmann, «Les coryphées Pierre et Paul et les autres Apôtres», *Irenikon* 1963, σ. 164-176· Fr. Dvornic, *Byzance et la Primauté Romaine*, Paris 1964, σ. 139 κ.έ.

23. Κ. Σάθα, Β΄ ἐπιστολή, σ. 15-16.

24. Σχετικά μέ τό θέμα τῆς ἐντασης πού προκλήθηκε ἀπό τίς ἐπιμέψεις τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ Β΄ καί τήν ἀντίδραση τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κύπρου Νεοφύτου βλ. Κ. Χατζηγάλη, «Σχέσεις τῆς Κύπρου πρὸς τό ἐν Νικαῖα βυζαντινόν Κράτος», *Κυπριακαὶ Σπουδαί* 28 (1964), 134 ἔ.

25. Ὁ Γερμανός στήν πρώτη του ἐπιστολή δικαιολογεῖ τήν ἐπέμβαση του μέ τὰ ἑξῆς: «... τό τε γάρ τοσοῦτον ἐγκαταλειφθῆνα λαόν προστασίας ἄτερ ποιμαντικῆς ὧν τὰ αἵματα ἐξήτητα παρὰ τῷ Θεῷ ἐκ τῆς τῶν ποιμαίνοντων χειρός, μεγάλην τήν εὐθύνην ἔχει τό κατάκριμα...». Πρβλ. ἐπίσης Γ. Κονιδάρη, ὀ.π., σ. 116-177, ὅπου ἐκτίθεται ἡ νομοκανονική παράδοση καί τὰ πλαίσια λειτουργίας τοῦ αὐτοκεφάλου καί τῶν δικαιωμάτων τοῦ Πατριαρχείου.

στή ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας. Γι' αὐτὸ καὶ τελικὰ προβαίνει σὲ πλήρη ἀπαγόρευση τοῦ ἐκκλησιασμοῦ τῶν πιστῶν σὲ ναοὺς καὶ ἐνορίες ποὺ εἶχαν ὑπαχθεῖ στὸν Λατῖνο ἀρχιεπίσκοπο καὶ προτείνει τὴν κατὰ μόνας προσευχὴ παρὰ τὴν κοινωνία μὲ τοὺς ἱερεῖς αὐτοὺς. Χαρακτηρίζει δὲ τοὺς ἱερεῖς καὶ ἐπισκόπους ποὺ ἀκολουθοῦσαν τὸν Λατῖνο ἀρχιεπίσκοπο ὡς λατινόφρονες²⁶.

Οἱ δύο αὐτὲς ἐπιστολὲς εἶναι ἐνδεικτικὲς κάποιων δεδομένων βάσει τῶν ὁποίων σκεφτόταν καὶ ἐνεργοῦσε ὁ Γερμανός Β΄. Στὴ συνείδησή του οἱ Λατῖνοι ἀνῆκαν ἀκόμη στὴν ἐνιαία Ἐκκλησία, ὄφειλαν νὰ ὑπακούουν στοὺς αὐτοὺς κανόνες μὲ τοὺς Ὁρθοδόξους, ἐνῶ ἡ ἀποκοπή τους καὶ ἡ καταδίκη τους ὡς αἰρετικῶν δὲν ἦταν κάτι τετελεσμένο, ἀφοῦ κάτι τέτοιο προϋπέθετε λόγω τῆς σημασίας του ἀπόφαση οἰκουμενικῆς συνόδου, ἡ ὁποία οὐδέποτε ἐλήφθη²⁷. Τό τελευταῖο ἐξάγεται ἀπὸ τὸν ἀποφατικὸ τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο κρινοῦνται τὰ «καινοφανῆ ἐνεργήματα» τῶν Λατίνων, καὶ ἀπὸ τὴν σημασία ποὺ ὁ Γερμανός ἀποδίδει στὴν μὴ τήρηση τῶν δικαιοδοσιακῶν ὁρίων. Πάνω στό τελευταῖο μάλιστα στηρίζεται καὶ τὸ ἄκυρο τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐπιτιμιῶν, ποὺ ἐπέβαλε ὁ Λατῖνος ἀρχιεπίσκοπος στοὺς Ὁρθοδόξους ποὺ δὲν εἶχαν ἀποδεχθεῖ τὴν δικαιοδοσία του. Ὁ Γερμανός δὲν κάνει λόγο γιὰ ἄλλα ζητήματα, στὰ ὁποῖα διαφέρουν οἱ Λατῖνοι τῶν Ὁρθοδόξων, ὅπως τὰ ἄξιμα, ἡ νηστεία καὶ πλῆθος ἄλλων μικροτέρων διαφορῶν²⁸ ποὺ τὰ προηγούμενα χρόνια (1205-1220) κωδικοποιημένα σὲ λιβέλλους κυκλοφοροῦσαν εὐρύτατα μεταξὺ

26. Κ. Σάθα, Β΄ ἐπιστολὴ, σ. 16-18.

27. Ὡς τὴν κατάληψη τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τοὺς Λατίνους οἱ ἀπόψεις τῶν κανονολόγων τῆς ἐποχῆς ποικίλλουν. Ἡ ἔνταση ποὺ προκλήθηκε μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν μπορεῖ νὰ ὀφείλεται σὲ ἓνα πολιτικὸ γεγονός τεράστιας σημασίας γιὰ τὸν τότε κόσμο, ὅπως ἡ κατάληψη τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τοὺς Λατίνους, ἀλλὰ εἶναι λάθος νὰ ὑπερτονίζεται ἡ πολιτικὴ πλευρὰ τοῦ θέματος καὶ νὰ ἀποσιωπᾶται ἡ ἐκκλησιαστικὴ του. Ἡ ἔνταση ἦταν κυρίως ἀποτελέσματα τῶν ἐπιλογῶν τοῦ παπισμοῦ, ὁ ὁποῖος προερχόμενος ἀπὸ τὴν Γρηγοριανὴ μεταρρύθμιση, εἶδε σ' αὐτὸ τὸ πολιτικὸ γεγονός τὴν ἐκπλήρωση τῶν ὁραματισμῶν του γιὰ παγκόσμια κυριαρχία. Ἡ ὀρθότητα τῆς ἀποφῆς μας ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τῶν λατινικῶν καὶ ἐλληνικῶν πηγῶν, τὸ ὁποῖο ἀρχικὰ στέζεται διστακτικὸ νὰ χαρακτηρίσει μὲ σκληρὲς ἐκφράσεις τὴν ἄλλη πλευρὰ, ἐνῶ προοδευτικὰ καὶ παράλληλα μὲ τὴν παπικὴ ἐπεκτατικὴ πολιτικὴ παίρνει χαρακτηριστὰ εὐθείας ἀντιπαράθεσης ποὺ καταλήγει στὴν ἐξ ἄμφοτέρων ἐκτόξευση ἀναθεματισμῶν. Πρβλ. A. Rees, *The Catholic Church and the Corporate Reunion. A Study of the Relations between East and the West from the Schism of 1054 to the Council of Florence*, Westminster 1940, σ. 10 ἑ.· P. Lemerle, «Byzance et la Croisade», *Relazioni del X Congresso Internazionale di Scienze Storiche*, vol. VIII, Storia del Medioevo, Florence 1955, σ. 615-620· M. Zaborov, «La papauté et la prise de Constantinople par les Croisés», *Vizantijskij Vremennik* 5 (1952), 152-177· M. Zaborov, «Les préliminaires de la quatrième Croisade», *VV* 6 (1953), 223-235· U. Congar, «Quatre siècles des desunions et d'affrontement. Comment Grecs et Latins se sont appréciés réciproquement au point de vue ecclésiologique», *Istina* 12 (1968) 138 ἑ.

28. Μόνον στὴν Α΄ ἐπιστολὴ του πρὸς τοὺς Κυπρίους κάνει ἀναφορά στό «τετριχωμένον τοῦ πόρωνος», ὑπονοώντας ἑμμεσα τὴν διαφορὰ μὲ τοὺς Λατίνους.

τῶν Ὁρθοδόξων. Ὁ λόγος τῆς σιωπῆς του νομίζουμε πὼς βρίσκεται στὴν ἀκολοιθούμενη τακτικὴ τῶν Λατίνων, οἱ ὅποιοι τὴν περίοδο αὐτὴ δὲν ἐπέβαλαν τὴν χρῆση τῶν ἀζύμων ἢ ἄλλων ἐθίμων τους, ἀλλὰ ἐπεδίωξαν σὲ πρώτη φάση τὴν κατοχύρωση τοῦ πρωτείου τοῦ Ρωμαίου ποντίφηκα. Ὡς πρὸς τὰ λειτουργικὰ ἔθιμα τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἐξίσωναν τὶς δύο παραδόσεις, ἀποδέχονταν τὴν ἐγκυρότητα τῆς χρήσης τοῦ ἐνζυμοῦ ἄρτου καὶ ἐπιχειροῦσαν τὴν ἀμοιβαία τους ἀποδοχὴ²⁹. Δὲν θὰ ἦταν παρακινδυνευμένο νὰ ὑποστηρίξουμε ἀκόμη ὅτι ὁ Γερμανὸς ἀποσιωπᾷ τὴν ἀποψὴ του γιὰ τὰ ἄζυμα, ἐπειδὴ φοβᾶται πὼς θὰ προκαλέσει περισσότερο θόρυβο καὶ ἔνταση καὶ δὲν θὰ διευκόλυνε τὴν διαποίμανση τῶν Ὁρθοδόξων. Ἔτσι θὰ ἦταν ἄτοπο νὰ κινήσει ὁ ἴδιος ἓνα θέμα, τὸ ὁποῖο πρακτικὰ δὲν ὑφίστατο³⁰.

Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Γερμανοῦ πρὸς τοὺς μοναχοὺς τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου στὴν Πέτρα κινεῖται σὲ αὐστηρότερα πλαίσια. Ἡ ἀδυναμία τοῦ ἐκδότη³¹ νὰ τὴν χρονολογήσει μᾶς ὀδήγησε ἀρχικὰ νὰ τὴν ἐντάξουμε σὲ γενικότερο πλάνο ἀντιμετώπισης τῶν Λατίνων καὶ τῶν δεδομένων, πού τροφοδοτοῦν τὴν διαμόρφωσή της. Ἡ σκληρὴ γλῶσσα πού χρησιμοποιεῖται, ἢ προτροπὴ πρὸς τὸ μαρτύριο καὶ ἡ παράθεση τοῦ περὶ καθαρτηρίου πυρός δόγματος τῆς Ρώμης ὡς καινοφανοῦς καὶ αἰρετικοῦ, συνηγοροῦν στὴν ἄποψη ὅτι ἐγράφη μετὰ τὸ μαρτύριο τῶν Κυπρίων (1231), μετὰ τὶς ἀποτυχίες τῶν ἐργασιῶν τῆς Συνόδου τοῦ Νυμφαίου τὸ 1234, καὶ σίγουρα μετὰ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Γεωργίου Βαρδάνη πρὸς τὸν Γερμανό (1235-36), στὴν ὁποία γίνεται γιὰ πρώτη φορὰ λόγος γιὰ τὸ καθαρτήριο πῦρ³². Θεωροῦμε λοιπὸν πιθανότερο νὰ

29. Τὸ θέμα τῶν ἀζύμων ἔχει μὴ μαζρὰ προῖστορία στὴν ἀντιλατινικὴ γραμματεία. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν Λατίνων τὴν περίοδο αὐτὴ γίνεται προσπάθεια συμβιβασμοῦ πού ὁμως θὰ προσζοῦσε στὴν σταθερὴ θέση τῶν Ὁρθοδόξων γιὰ τὸν ἀντικανονικὸ καὶ ἀντιπαραδοσιακὸ του χαρακτήρα. Στὴν περίπτωσή τῶν Κυπρίων, σύμφωνα με τὴν διήγησή τοῦ μαρτυρίου τῶν «Ἁγίων τριῶν καὶ δέκα ὁσίων πατέρων τῶν διὰ πυρός τελειωθέντων», ἡ αἰτία τῆς ἀγριότητος τῶν Λατίνων δὲν ἦταν ἡ μὴ ἀποδοχὴ τῶν δογμάτων τους καὶ τῶν ἐθίμων τους ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς τῆς Μονῆς τῆς Θεοτόκου τῆς Κανταριωτίσσης, ἀλλὰ ἡ μὴ παραδοχὴ ὡς ἐγκυρῆς τῆς λατινικῆς παράδοσης τῶν ἀζύμων καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς τους ὡς αἰρετικῶν ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς. Βλ. Κ. Ν. Σάθα, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, Βενετία 1873, τ. Β', σ. 20-39. Γιὰ τὶς ἐν γένει σχέσεις Ὁρθοδόξων καὶ Λατίνων στὴν Κύπρον πρβλ. Η. J. Magoulias, «A study in Roman and Greek Orthodox Relations on the Island of Cyprus between the years A. D. 1196-1360», *The Greek Orthodox Theological Review* 10 (1964), 75-106· Κ. Π. Κύρη, «Ἡ ὀργάνωσις τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας τῆς Κύπρου κατὰ τοὺς δύο πρώτους αἰῶνες τῆς φραγκοκρατίας», *Ἐπετηρίδα Κέντρου Μελετῶν Ἱερᾶς Μονῆς Κύκκου* 2 (1993), 149-186· Χρ. Μάλτζου, «Ἕλληνες καὶ Λατῖνοι: Ἡ εἰκόνα τοῦ ἄλλου στὸν πρῶτο αἰῶνα φραγκικῆς κυριαρχίας στὴν Κύπρον», Πρακτικὰ Διεθνoῦς Συμποσίου «Ἡ Κύπρος καὶ οἱ Στανροφορίες», Λευκωσία 1995, σ. 47-57.

30. Ἀντιθέτως μετὰ τὸ 1230 οἱ παπικὲς ἐντολὲς πρὸς τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Κύπρου εἶναι σαφῶς αὐστηρότερες καὶ συνίστανται στὸν ἀναθεματισμὸ τῶν Ὁρθοδόξων ἱερέων πού δὲν τελοῦν τὴν θεία Εὐχαριστία με ἄζυμο ἄρτο.

31. J. Gill, *An unpublished letter of Germanus*, σ. 142-150.

32. Γιὰ τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ Γεωργίου Βαρδάνη, Μητροπολίτου Κερκυρας τὸ ὁποῖο ὡς ὑπό-

συντάχθηκε η επιστολή μεταξύ των ετών 1236-1237, αφού τό γενικότερο πνεῦμα της συνάδει με τά τεκταινόμενα τῆς περιόδου αὐτῆς. Ὡς πρὸς τό περιεχόμενο ἡ ἐπιστολή ἀποτελεῖ συνοπτική ἐκθεση τῶν λατινικῶν ἐκτροπῶν, οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦσαν ἀνακεφαλαίωση ὅλων τῶν αἰρέσεων (ἐκφραση πού ἀπαντᾷ ἰδιαίτερα συχνά στήν ἀντιλατινική γραμματεία τοῦ 13ου αἰ.). Εἰδικότερα ὁ Πατριάρχης θεωρεῖ ὅτι ἡ χρήση τοῦ ἁζύμου ἄρτου στήν τέλεση τῆς Θείας Εὐχαριστίας εἶναι ἐκτροπή πρὸς τήν αἵρεση τοῦ Ἀπολλιναρίου καί τοῦ Ἀρειοῦ, ἡ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπόρευση τοῦ Πνεύματος ἐπανεισάγει τίς δοξασίες τῶν Μάνεντος, Μαρκιῶνος, Σίμωνος καί Μακεδονίου, οἱ ὁποῖοι ὑποστήριζαν τήν ὄντολογική ἱεράρχηση τῶν προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος καί τέλος ἡ γιά πρώτη φορά ἐμφανιζόμενη σέ ἐπίσημο ἔγγραφο τοῦ πατριάρχου διδασκαλία περί καθαρτηρίου πυρός θεωρεῖται ὅτι ἐπανάφερε στό προσκήνιο τήν αἰρετική διδασκαλία τοῦ Ὁριγένη περί ἀποκατάστασης τῶν πάντων³³.

Μετά τήν ἐρμηνευτική αὐτή προσέγγιση ὁ Γερμανός κρίνει χρήσιμο νά ὑπενθυμίσει στούς μοναχοῦς ὅτι ἡ ὁποιαδήποτε ἐκκλησιαστική κοινωρία μέ τούς Λατίνους ὀδηγοῦσε στήν αἵρεση καί στήν ἀπώλεια τῶν ψυχῶν τους. Ἀπό τήν ἄλλη ἡ μίμηση τῶν ἀγωνισαμένων καί μαρτυρησάντων ὑπέρ τῆς «πατροπαράδοτου πίστεως» καί κατά τῶν λατινικῶν καινοτομιῶν ἦταν ἡ ἀριόξουσα ὁδός γιά τούς ἐπιζητοῦντες τήν ἐν Χριστῷ σωτηρία.

Ἡ σκληρή γλώσσα ἐναντίον τῶν Λατίνων σ’ αὐτή τήν ἐπιστολή κατανοεῖται μόνο μέσα στό πλαίσιο τῆς ἐκτράχυνσης τῶν σχέσεων Ρώμης-Κωνσταντινούπολης, μετά τίς διώξεις πού ἐπιβλήθηκαν στά Ὁρθόδοξα μοναστήρια, στούς ἱερεῖς καί μητροπολίτες πού δέν ἀποδέχονταν τήν δικαιοδοσία τοῦ Λατίνου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ μελέτη τῆς παπικῆς ἀλληλογραφίας τῆς περιόδου εἶναι ἀποκαλυπτική γιά τούς σκοπούς καί τίς μεθόδους πού χρησιμοποιοῦνταν γιά νά καμφθεῖ τό φρόνημα τῶν Ὁρθοδόξων³⁴. Ἡ ὅλη στρατηγική πού ἀκολουθήθηκε ὀφείλουμε νά διενεκρινήσουμε, εἶχε μελετηθεῖ καί ἀποφασισθεῖ κατά τήν διάρκεια τῆς συνόδου τοῦ Λατερανοῦ τό 1215 καί περιλαμβάνεται στίς ἀποφάσεις της³⁵, ἐνῶ οἱ ρίζες της βρίσκονται

μνημα ἐστάλη στόν Οἰκουμενικό Πατριάρχη Γερμανό Β’, τίς συνθήκες γιά τίς ὁποῖες ἐγράφη, τήν ἐκδόσή του καί τήν χρονολόγησή του βλ. P. M. Roncaglia, *Georges Bardanes, metropolite de Corfou et Barthelemy de l'ordre Franciscain*, Rome 1953· J. M. Hoek and R.-J. Loenertz, *Nikolaos-Nectarios von Otranto. Abt von Casole*, Ettal 1965, σ. 155 κ.έ.

33. J. Gill, *An unpublished letter of Germanus*, σ. 144-147. Ὁ Γερμανός στά ζητήματα πού τίγονται ἐντός τῆς ἐπιστολῆς συνομιλεῖ τήν προγενέστερη πατερική παράδοση τῶν δύο τελευταίων αἰώνων.

34. Τό περιεχόμενο τῆς παπικῆς ἀλληλογραφίας καθώς καί οἱ ἀντιζυμεινικοί σκοποὶ τῆς Ρώμης παρουσιάζονται μέ ἀρκετή ἀντιζυμεινιζότητα ἀπό τόν J. Gill, *Byzantium and the Papacy*, σ. 55 κ.έ.

35. Ἡ σύνοδος ἀσχολήθηκε ἰδιαίτερα μέ τρία ζητήματα πού ἄπτονται τῶν σχέσεων τῶν δύο

στά διαδραματιζόμενα στή Δύση μετά τό 1100 καί στόν «περί περιβολῆς αἰώνα».

Ἐνα ἀκόμη παράλληλο γεγονός συντέλεσε, ὥστε τό δεύτερο μισό τῆς δεκαετίας τοῦ 1230 ὁ Γερμανός νά στραφεῖ πλέον ὀργισμένος πρὸς τή Ρώμη, πού ἐφεξῆς κατηγορεῖται ἀνοικτά ὡς αίρετική. Οἱ ἐργασίες τῆς συνόδου τοῦ Νιμφαίου (1234) μπορεῖ νά ἀνοιξαν σέ ἓνα κλίμα ἀλληλοκατανόησης καί εὐλικρινοῦς διάθεσης ὑπερχερασμοῦ τῶν προβλημάτων, ἀλλά ἔκλεισαν στό ἐντελῶς ἀντίστροφο ἐπίπεδο, παρὰ τίς προσπάθειες τοῦ αὐτοκράτορα Ἰωάννη Βατάτζη νά περιορίσει καί νά οἰκονομήσει τά πράγματα. Ἡ προκλητική συμπεριφορά τῶν παπικῶν ἀπεσταλμένων (ἡ ὁποία προκαταβολικά ἀνιχνεύεται στήν ἀπάντηση τοῦ πάπα)³⁶, ἡ γνώση τοῦ διαφορετικοῦ τρόπου τοῦ θεολογεῖν καί τῆς νόθευσης τῶν πατερικῶν κειμένων, καί ἡ ἀμοιβαία ἀλληλοεκτόξευση ἀναθεματισμῶν πρὸς τό τέλος, διέψευσαν τίς προσδοκίες πού ἐμφάνιζε νά εἶχε ὁ Γερμανός στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας κατά τήν περίοδο ἀνταλλαγῆς ἐπιστολῶν μέ τόν πάπα. Εἶναι θεωροῦμε λανθασμένο νά κατηγορεῖται γιά ὑποκρισία καί ὑποταγή στίς αὐτοκρατορικές πιέσεις, ὅταν ἀλληλογραφεῖ

Ἐκκλησιῶν. Τό πρῶτο ἀφοροῦσε τοὺς τρόπους σιμμόρφωσης τῶν ἀντιφρονούντων ὀρθοδόξων ἱερέων, οἱ ὁποῖοι θεωροῦσαν αίρετικούς τοὺς Λατίνους, δέν ἀποδέχονταν τό βάπτισμά τους καί δέν λειτουργοῦσαν σέ ναοὺς στοὺς ὁποίους λειτουργοῦσαν Λατίνοι πρὶν τόν «καθαρισμό» τους. Τά μέτρα πού ἡ σύνοδος ἔλαβε συνίσταντο στόν διωγμὸ τῶν ἀντιφρονούντων ἱερέων καί στήν στέρηση τῶν δικαιωμάτων τους καί τῶν οἰκονομικῶν τους προνομίων. Τό δεύτερο σχετιζόταν μέ τά ὄρια καί τὰ προνόμια τῶν τεισάρων ἄλλων πατριαρχεῶν. Τῆ σειρά τους ἐντὸς τῆς ἱεραρχίας τῶν κατὰ τόπους ἐκκλησιῶν τὴν ὀριεῖ ὁ θρόνος τῆς Ρώμης, ὡς ἡ κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ. Τό ἀξίωμα τοῦ πατριάρχη αὐτῶν τῶν ἐκκλησιῶν ἀποδίδοταν στόν ἐκλεγέντα ἐπίσκοπο, ἀφοῦ πρῶτα ὀριζόταν «πιστότητα καί ὑπακοή» στόν ἐπίσκοπο Ρώμης. Τέλος τό τρίτο ἀσχολεῖτο μέ τὴν συνύπαρξη τῶν ἐπισκόπων Λατίνων καί Ὀρθοδόξων στίς ἴδιες πόλεις. Ὡς πρὸς τό θέμα αὐτό ἡ σύνοδος καθόριζε ὅτι σέ μία πόλη ἢ περιοχὴ δέν μποροῦν νά συνυπάρξουν δύο ἢ τρεῖς ἐπίσκοποι, ἀναλόγως τῆς σύνθεσης τοῦ πληθυσμοῦ, ἀλλά μόνο ἓνας, ὁ ὁποῖος μέ τὴν ἀπαραίτητη πιστότητά του στή Ρώμη καί στόν κανόνα τῆς πίστεως τῆς, ὀφείλε νά φροντίζει γιά τὴν τέλεση τῶν ἱεροτελεστιῶν καί τῆς λειτουργίας σύμφωνα μέ τὰ λειτουργικά ἔθιμα καί τὴ γλώσσα τῶν ποιμανομένων. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι τὴν ἐφαρμογὴ τῶν ἀποφάσεων αὐτῶν τῆ συναντοῦμε τὰ ἐπόμενα χρόνια σέ ὅλες τίς φραγκοκρατούμενες ὀρθόδοξες περιοχές. Πρβλ. γιὰ τὴ σύνοδο αὐτὴ R. Foreville, *Latran I, II, III et Latran IV*, Paris 1965, σ. 254-257, 347-349· G. Alberigo, *Les Conciles Oecumeniques*, t. 1, Paris 1994, σ. 186-188 καί t. 2, 505-507, 513.

36. Ὁ Γρηγόριος Θ' στήν μετριοπαθῆ καί πλήρη συγκατάβασης ἐπιστολὴ τοῦ Γερμανοῦ Β' ἀπάντησε μέ τρόπο πού πιθανόν ἐξόργισε τὴν σύνοδο καί τόν Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ Ἐκκλησία Κωνσταντινουπόλεως θεωρεῖται ὡς τόπος αἰρέσεων καί σχισμάτων, ὅπου μόνο μέ τὴν ἐπίκληση τῆς Θεῆς βούλησης μπορεῖ νά ἐρμηνευθεῖ ἡ παρουσία σ' αὐτὴ καί ἡ «ἐξλαμψη» μεγάλων πατέρων, ὅπως ἡ Χριστόστομος, ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, ὁ Μ. Βασίλειος καί ὁ Κύριλλος. Παρ' ὅλα αὐτὰ ἀποδέχεται τίς δύο λειτουργικὲς παραδόσεις ὡς ἰσότητες, ἀφοῦ ὅπως δειχνεῖ ὅλη του ἡ ἐπιστολὴ τὸ κεντρικό της θέμα εἶναι τό πρῶτεο. Ἀξιοσημείωτο εἶναι ἡ ἀποψη του στήν ἀρχὴ τῆς ἐπιστολῆς ὅτι ὁ Γερμανός Β' στήν προηγούμενη ἐπιστολὴ του ἀναγνώριζε τό πρῶτεο καί τὴν ὑπεροχικὴ ἐξουσία τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης, γεγονός πού μᾶλλον ὀφείλεται σέ λανθασμένη μετάφραση στά λατινικά τοῦ ἐλληνικοῦ πρωτοτύπου.

μέ τον πάπα, καθώς στις επιστολές αυτές δεν χρησιμοποιεί πλάγια σχήματα συμβιβασμοῦ, ἐκθέτει τὶς διαφορές καὶ προτείνει τρόπους λύσεων με βάση τὴν πατερικότητα τῆς Ὁρθόδοξης Παράδοσης, ἡ πίστη στὴν ὁποία τὸν ἀνάγκασε μετὰ τὴ σύνοδο τοῦ Νιμφαίου νὰ ἀπορρίπτει κάθε προσέγγιση με τοὺς Λατίνους καὶ νὰ προτείνει στοὺς μοναχοὺς τὸ μαρτύριο.

II. ΟΙ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΘΕΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΡΜΑΝΟΥ Β΄ ΩΣ ΒΑΣΗ ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΗΣ ΜΕ ΤΗ ΡΩΜΗ

Κατὰ τὴν πρώτη περίοδο τῆς λατινοκρατίας, τὸ πρωταρχικὸ ζητούμενο τοῦ παπαιοῦ στὴν Ὁρθόδοξη Ἀνατολή ἦταν ἡ ὀργάνωση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ χώρου κατὰ τὰ πρότυπα τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ ἄμεση ἀναγνώριση τοῦ πρωτείου ὑπεροχῆς τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης. Τόσο γιὰ τὸν Ἰννοκέντιο Γ΄ ὅσο καὶ γιὰ τὸν Γρηγόριο Θ΄ ἡ κατάληψη τῶν Ὁρθοδόξων ἀπὸ τοὺς Λατίνους ἦταν ἐνταγμένη μέσα στοῦ μυστήριου τῆς Θείας Οἰκονομίας, στοῦ ὁποῦο ἡ Ἐκκλησία εἶναι μία, γιατί μία εἶναι ἡ κεφαλή της, ὁ πάπας Ρώμης, ἀπὸ τὸν ὁποῦο ἀπορρέουν ὅλα τὰ προνόμια καὶ δικαιώματα τῶν ἄλλων ἐκκλησιῶν καὶ στὸν ὁποῦο διαφυλάσσεται διαχρονικά ἡ ὀρθή πίστη³⁷.

Στὴν ἀντίληψη αὐτὴ ἐντάσσεται ὡς αὐτονόητη ἡ τοποθέτηση Λατίνων πατριαρχῶν στὴ θέση τῶν Ὁρθοδόξων πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ δὲ συμμετοχὴ τους στὴ σύνοδο τοῦ Λατερανοῦ τὸ 1215 καθόριζε κατὰ τὴν παπικὴ ἀντίληψη τὸν οἰκουμενικὸ της χαρακτήρα καὶ τὴν ἐπαναφορά τῶν πλανηθέντων Ὁρθοδόξων λαῶν ὑπὸ τὴν καθοδήγηση τοῦ ἀποστολικοῦ θρόνου τῆς Ρώμης. Τὸ πόσο λανθασμένη ἦταν αὐτὴ ἡ ἀνάλυση τῶν πραγμάτων δὲν ἄργησε νὰ φανεῖ, καθώς οἱ Ὁρθόδοξοι πληθυσμοὶ ἀναζητήσαν καὶ τελικά κατόρθωσαν νὰ ἔχουν τοὺς δικούς τους ἱεράρχες, οἱ ὁποῦοι ἐπανακαταλαμβάναν τὶς ἔδρες τους, μόλις αὐτὲς ἐλευθερώνονταν ἀπὸ τοὺς Ἑλληνες ἡγεμόνες. Ἡ πίστη στὸν συνοδικὸ τρόπο διακυβέρνησης τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὴν πενταρχία τῶν πατριαρχῶν, ἐντὸς τῆς ὁποίας διαφυλάσσεται ἡ τάξη καὶ περιφρουρεῖται ἡ ἀκεραιότητα τῆς πίστεως, βρισκόταν στὸν ἀντίποδα τοῦ θεωρητικοῦ προτύπου τῆς Ρώμης, τὸ ὁποῦο παρ' ὅτι ἐφαρμοζόταν στὴν Δύση δὲν γινόταν καὶ ἐκεῖ καθολικά ἀποδεκτό.

Οἱ δύο αὐτὲς ἐκκλησιολογικὲς προοπτικὲς τοῦ ἐξελικτικὰ διαφοροφώθηκαν καὶ ἀποτυπώθηκαν στὴν προγενέστερη γραμματεία ἀμφότερων τῶν μερῶν, ἐπανασυντίθενται καὶ ἐπαναδιατυπώνονται στὶς ἀνταλλαγεῖσες ἐπιστολὲς με-

37. Ἐντύπωση προκαλεῖ καὶ ἡ ἐξπερασμένη θέση τοῦ Γρηγορίου Θ΄ στὴν ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Γερμανὸ πρὸς τῆς Ρώμης ὡς πηγῆς τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας, στὴν ὁποία ἀνταναγκάζεται ἡ προγενέστερη καὶ μακροχρόνια διαμάχη στὸν δυτικὸ κόσμο «περὶ περιβολῆς». Βλ. τὴν ἀπαντητικὴ ἐπιστολὴ τοῦ πάπα στὸν Κ. Σάβα, ὁ.π., σ. 46-47.

ταξύ τοῦ Γερμανοῦ Β΄ καί τοῦ πάπα Γρηγορίου Θ΄, καί στίς ἐπιστολές τοῦ ἰδίου πρὸς τὸν Λατίνο Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως καί πρὸς τὸν πατριάρχη Ἱεροσολύμων Ἀθανάσιο. Στίς ἐπιστολές δέ τοῦ πάπα καί τοῦ πατριάρχη ἡ σύγχρονη δυτική ἔρευνα διαπιστώνει παραδόξως τὴν παραδοχὴ ἐκ μέρους τοῦ Γερμανοῦ τοῦ πρωτείου τοῦ πάπα³⁸.

Οἱ ἐπιστολές μποροῦν νά χωριστοῦν σέ δύο περιόδους, οἱ ὁποῖες ὀρίζονται ἀπὸ τὴν στάση τοῦ Γερμανοῦ ἔναντι τῆς Ρώμης. Στὴν πρώτη περίοδο ἐντάσσονται οἱ ἐπιστολές ποὺ γράφθηκαν πρὶν τὸ 1235 καί τὴν σύνοδο τοῦ Νιμφαίου καί οἱ ὁποῖες χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὴν καταγραφή τῶν προβλημάτων καί τὴν ἐλπίδα ὑπέρβασής τους. Στὴν δεύτερη περίοδο 1235-1240, ἡ ὁποία χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἐκτράχυνση τῶν σχέσεων τῶν δύο πλευρῶν, ἐντάσσονται ἡ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν πατριάρχη Ἱεροσολύμων καί ἡ ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς μοναχοὺς τῆς Ἱ. Μ. τοῦ Βαπτιστοῦ Ἰωάννη.

I. Πρώτη περίοδος 1223-1235

Στὴν ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Γρηγόριο Θ΄ (1232) ὁ Γερμανὸς θεωρεῖ πῶς τὰ ἐπισυμβάντα γεγονότα μετὰ τὴν ἄφιξη τῶν Λατίνων στὴν Ἀνατολή, ἐπισπεύδουν τὴν ἀναζήτηση λύσης στὰ μακροχρόνια προβλήματα μετὰ τῶν δύο ἐκκλησιῶν. Διαπιστώνει μάλιστα μετὰ τὴν κατάληψη τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τοὺς σταυροφόρους, ὄχι τὴν ἐπαναπροσέγγιση, ὅπως ὀραματιζόταν ὁ παπισμός, ἀλλὰ τὴν περαιτέρω ἀπομάκρυνση³⁹. Καί καθὼς ὅπως ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ ἀμφότερες οἱ πλευρές πιστεύουν ὅτι ἡ κάθε μία γιὰ τὸν ἑαυτό της κατέχει τὴν πληρότητα τῆς ἀλήθειας καί ποιθενά δέν σφάλλει οὔτε χρῆζει διόρθωσης, σὸ μόνον γεγονός ποὺ ὀφείλουν νά προσβλέπουν, ὥστε νά ξεπεραστοῦν τὰ δογματικά καί κανονικά προβλήματα εἶναι ἡ ἀπὸ κοινῶν ἀναζήτηση στοὺς Πατέρες καί στὴν Παράδοση τῆς ἐπαλήθευσης αὐτῶν ποὺ ἡ κάθε μία ὑποστηρίζει. Οἱ ἐλπίδες αὐτῆς τῆς διαδικασίας κατὰ τὸν Γερμανὸ βρῖσκονται στὸν θεσμό τῆς πενταρχίας, ὅπου ἐντὸς τῶν ἀρχῶν της μποροῦν νά ξαναβροῦν

38. P. M. Roncaglia, *Les frères Mineurs et l'Église Grecque Orthodoxe au XIIIe siècle (1231-1274)*, Rome 1954, σ. 37-38.

39. Τὸ σημεῖο αὐτὸ τῆς προβληματικῆς τοῦ Γερμανοῦ Β΄ δέν ἔτυχε τῆς ἀνάλογης προσοχῆς ἀπὸ τοὺς ἐρευνητές ποὺ θέλουν τὸν πατριάρχη νά ὑπηρετεῖ τὰ πολιτικά σχέδια τοῦ Βατάτζη. Ἡ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν πάπα καί ἡ ἀπολοιοθούμενη ἀπὸ τὸν ἴδιο τακτικὴ ἀλληλοκατανόησης, προσέγγισης καί ἐπίλυσης τῶν προβλημάτων θεωροῦμε πῶς ἐντασσόταν μέσα στὸ πλαίσιο τῶν προσπαθειῶν του γιὰ τὴν ἀπρόσκοπτη διαποίμανση τῶν λατινοκρατούμενων περιοχῶν καί τὴν παύση τῶν διώξεων καί τῶν πιέσεων πρὸς τοὺς Ὀρθοδόξους. Ἡ ἄγνοια τοῦ Γερμανοῦ Β΄ γιὰ τὰ ἐπισυμβάντα στὴν Δύση τοὺς προηγούμενους δύο αἰῶνες καί τὴν θεωρητικὴ τους βάση δικαιολογεῖ ἀπόλυτα τὴν αἰσιοδοξία του γιὰ τὴν ἐπίτευξη τῆς κοινωνίας. Τὸ κείμενο τῆς ἐπιστολῆς βλ. στὸν Κ. Σάθα, ὁ.π., σ. 39-46.

τὴν ὁμόνοια καὶ τὴν εἰρήνη. Οἱ ἐκφραστικοὶ τύποι ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Γερμανός καὶ ἡ δομὴ τῆς σκέψης του προϋποθέτουν ὅτι οἱ Λατίνοι συμπεριλαμβάνονται στὴ Μία, Ἀποστολικὴ καὶ Καθολικὴ Ἐκκλησία, στίς παραδοσιακὲς δομές τῆς ὁποίας εἶναι δυνατόν νά ἐξευρεθοῦν οἱ τρόποι καὶ οἱ μέθοδοι ἀνάλυσης τῶν διαφορῶν καθὼς καὶ οἱ θύρες ἐξόδου ἀπὸ τὰ ἀδιέξοδα.

Στὴν ἴδια συνάφεια κινεῖται καὶ ἡ ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς καρδινάλιους ἡ ὁποία μέχρι σήμερα παραμένει ἀνέκδοτη καὶ μᾶς ἦταν γνωστὴ μόνο ἀπὸ μιὰ κακόπιστη μετάφραση στὰ Λατινικά⁴⁰. Ὡς πρὸς τὸ εἶδος τῆς εἶναι μοναδική. ἀπ' ὅσο γνωρίζουμε γιὰ τὸν 12ο καὶ 13ο αἰ., ἀφοῦ γιὰ πρώτη φορὰ ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἀπευθύνεται στὸ κολλάβιο τῶν καρδινάλιων μὲ σκοπὸ νά τοὺς ἐπισημάνει τὴν ἀναγκαιότητα τοῦ συνοδικοῦ τρόπου διακυβέρνησης τῆς Ἐκκλησίας τόσο σέ τοπικὸ ὅσο καὶ σέ οἰκουμενικὸ ἐπίπεδο καὶ τοῦ ἰδιαιτέρου ρόλου τους σ' αὐτόν. Ὁ τρόπος συγγραφῆς ὑποδηλώνει καὶ πάλι τὴν κοινὴ πεποίθηση περὶ δύο ἐκκλησιῶν, οἱ ὁποῖες λόγῳ τῆς ἐχθρότητας τῶν Λατίνων καὶ τῶν Ἑλλήνων, ἀπώλεσαν τὴν ὁμόνοια καὶ τὴν εἰρήνη ποὺ χαρακτηρίζε τις σχέσεις τους πρὶν. Ἡ ἐπιθυμία πρὸς ἐπανεύρεση αὐτοῦ τοῦ τρόπου συνύπαρξης καὶ κοινωνίας εἶναι ἡ κινούσα δύναμη, ἡ ὁποία διακατέχει τὸν Γερμανό Β'. Ἡ Ρώμη καὶ ἡ Κωνσταντινούπολη ἀποτέλεσαν ἀμφοτέρως πύργους ἰσχύος ὅταν στὴν μία ἢ στὴν ἄλλη βαλόταν ἡ Ὁρθοδοξία ἢ ἡ ἐλευθερία τῆς Ἐκκλησίας⁴¹. Δέχεται ἐπίσης ὁ πατριάρχης τὴν παράδοση ποὺ συνδέει τὴν Ρώμη μὲ τὸν Ἀπόστολο Πέτρο⁴², ἀλλὰ τὴν συνδέει ταυτόχρονα μὲ τὴν ἀδυναμία τοῦ Πέτρου νά μαρτυρήσει τὴν ὀρθή πίστη καὶ τὴν ἀναίρεση ἀπὸ τὸν Παῦλο τῶν προτάσεων του στὴν Ἀποστολικὴ Σύνοδο. τεκμηριώνοντας ἔτσι τὰ ὅσα προηγουμένως ἐξέθεσε γιὰ τὸν συνοδικὸ τρόπο διακυβέρνησης τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ παραλληλισμὸς αὐτὸς προβάλλει τὴν ἀλληλοσυμπλήρωση καὶ τὸν ἀλληλοσεβασμὸ τῶν Ἀποστόλων, τῶν ὁποίων διάδοχοι καὶ ἀκόλουθοι εἶναι οἱ προεστώτες τῶν δύο ἐκκλησιῶν⁴³. Τὸ θεωρητικὸ ὑπόβαθρο τοῦ πρωτείου Ρώμης ἀναιρεῖται ἅμεσα μὲ τὴν ἐρμηνεία τῆς ἀντίθεσης Πέτρου καὶ Παύλου, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ συνέργεια καὶ ἡ ἀλληλεξάρτηση τῶν Ἀποστόλων καὶ ὡς συνακόλουθο τῶν ποιμένων τῆς Ἐκκλησίας εἶναι «μυστήριον βαθυτέρας οἰκονομίας», καθὼς ὁ μόνος ἀνεκδοκὸς καὶ ὁ μὴ χρηζὼν βοήθειας εἶναι ὁ Θεός⁴⁴. Ὁ Γερμανός προχωρεῖ ἕνα βῆμα ἀκόμη

40. Βλ. ὑποσημείωση 6 τῆς παρούσης ἐργασίας.

41. Ἡ παράθεση τῶν ὑποσημειώσεων γίνεται ἀπὸ τὸν κώδικα 1379 τῆς ΕΒΕ, φφ. 447ν-448r.

42. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἡ ἀντιρρητικὴ παράδοση δέν συμφωνεῖ πάντα, καθὼς ἄλλοι συγγραφεῖς εἰδικὰ τοῦ 11ου καὶ 12ου αἰ. ἀμφισβητοῦν τὴν ἀπόδοση τῆς Ἀποστολικότητος τῆς Ρώμης στὸν Πέτρο.

43. 1379 ΕΒΕ, φ. 448ν.

44. Ὁπ., φφ. 447ν, 448ν.

συγκρίνοντας ἑμμεσα τὴν καθολικότητα (μέ τὴν ἔννοια τοῦ χώρου) τῆς Ρώμης μέ αὐτὴ τῆς Κωνσταντινούπολης, προβάλλοντας τὴν οἰκουμενικότητά της. Στὴν προτεινόμενη ὀνομασία τῆς Ρώμης ὡς μητέρας Ἐκκλησίας προβάλλει ἀνάλογο χαρακτηριστικό τῆς Κωνσταντινούπολης ἢ ὁποία θεωρεῖται μήτηρ Ἐκκλησία γιὰ τοὺς Ἰβήρες, τοὺς Ἀβασγούς, τοὺς Ἀλανούς, τοὺς Ἀλαστοὺς (Λαξοὺς), τοὺς Γότθους, τοὺς Χαζάρους, τοὺς ἀμέτρητους Ρώσους καὶ τοὺς Βουλγάρους, οἱ ὅποιοι ὑπακούουν εἰς αὐτὴν «μένοντες ἀπαρασάλευτοι εἰς τὴν ἀρχαίαν ὀρθοδοξίαν». Ὁ σὺλλογισμὸς του κατακλείεται ἀπὸ τὸν χαρακτηρισμὸ τῆς Ρώμης «ὡς πρώτης ἀδελφῆς καὶ προεσβυτέρας» τοῦ ἀποδίδει στὴν ὁλότητά του τὴν ἀντίληψη τῶν Βυζαντινῶν⁴⁵.

Ἡ τελευταία ἐπιστολὴ τοῦ Γερμανοῦ τοῦ κινεῖται σέ αὐτὸ τὸ πνεῦμα εἶναι αὐτὴ πρὸς τὸν Λατῖνο πατριάρχη στὴν Κωνσταντινούπολη⁴⁶, ἂν καὶ ἐντὸς τῆς διαπιστώνονται τὰ πρῶτα δείγματα τῆς σκληρῆς του στάσης. Τὸ ὕφος τῆς ἐπιστολῆς δείχνει τὴν δύσκολη θέση τοῦ Γερμανοῦ Β΄ νὰ ἀπειθυνθεῖ στὸν παρὰ νόμο καταπατητὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς του ἑδρας πρὸς ὑποστήριξη αὐτῶν τοῦ μαρτυροῦν καὶ διώκονται ἐπειδὴ δὲν ἀποδέχονται τὸν Λατῖνο πατριάρχη ὡς κανονικὸ ἐπίσκοπο. Διατηρεῖ ἔτσι ὅλα τὰ δυνατὰ προσχήματα, ὥστε νὰ μὴν ἐξοργίσει τὸν ἀποδέκτη καὶ συγχρόνως νὰ παρέμβει ἀποτελεσματικὰ ὑπὲρ τῶν δεινοπαθόντων Ὀρθοδόξων.

Ἡ ἴδια ἢ προσφώνηση φανερῶνει ὅτι ὁ Λατῖνος πατριάρχης εἶναι ἐπίσκοπος τῶν Λατίνων κατοίκων τῆς περιοχῆς καὶ τοποτηρητῆς τοῦ πάπα, χωρὶς καμία σύνδεση μέ τὸν ἀρχιεπισκοπικὸ θρόνο τῆς Κωνσταντινούπολης. Ἐπισημαίνονται ἐκ νέου οἱ ἀπόψεις του περὶ ἀλληλεξάρτησης καὶ ἀλληλοσυμπλήρωσης τῆς Ρώμης καὶ Κωνσταντινούπολης, ὅταν αὐτὲς βρῖσκονταν ἐν ὁμονοίᾳ καὶ ἡ αἰσθητὴ ὀριοθέτηση καὶ ἱεράρχηση ἀπὸ τίς Οἰκουμενικὲς Συνόδους τῶν πέντε ἐκκλησιῶν, τοῦ ἀπαρτίζον τὸν χριστιανικὸ κόσμο. Τὸ τελευταῖο πιστεύουμε ὅτι ἀποτελεῖ ὑπανιγμὸ γιὰ τὴν ἀντικανονικὴ ἐπέμβαση τοῦ πατριάρχου τῶν Λατίνων στὶς ἐπισκοπές καὶ ἐνορίες τῶν Ὀρθοδόξων καὶ φανερῶνει γιὰ πολλοστή φορά τὴν συμπερίληψη τῶν Λατίνων στὴν Μία Ἐκκλησία.

Ἡ αἰτία τῆς διχόνοιας καὶ τοῦ φθόνου ταυτίζεται ἀπὸ τὸν Γερμανὸ μέ τὸ ἀνόμοιον καὶ διάφορον τῆς θησίας, ὑπονοώντας τὴν διαμάχη τὴν σχετικὴ μέ

45. Ὁπ., σφ. 448v, 449r.

46. Οἱ γνώμες τῶν ἐρευνητῶν δίστανται σχετικά μέ τὸν χρόνο γραφῆς καὶ τὸν ἀποδέκτη τῆς ἐπιστολῆς. Ὁ Devreesse τὴν χρονολογεῖ τὸ 1230, ἐνῶ οἱ Laurent καὶ Gill πιθανολογοῦν τὴν συγγραφή της τὸ 1234. Συμφωνοῦμε μέ τὴν θέση τοῦ πρώτου καθὼς ὁ Γερμανὸς Β΄ δὲν κάνει λόγους πονθενά γιὰ τίς διαπραγματεύσεις μέ τὸν πάπα Γρηγόριο Θ΄, οὔτε γιὰ τίς συζητήσεις στὴν σύνοδο τοῦ Νιμφαίου, οἱ ὁποῖες θὰ ἦταν γνωστές καὶ στὸν λατῖνο πατριάρχη. Τμήματα τοῦ περιεχομένου τῆς ἐπιστολῆς ἐξέδωσαν οἱ Th. Uspenskij, *Organisation du second empire bulgare*, σ. 75-78 καὶ Ἄνδρ. Δημητράκοπουλος, *Ὀρθόδοξος Ἑλλάς*, Λειψία 1872, σ. 40-43.

τά ἄξιμα, μετὰ τὴν ὑπέρβαση τῶν δικαιοδοσιακῶν ὁρίων ἀπὸ τὴν Ρώμη καὶ τὴν προσθήκῃ στοῦ σύμβολο τῆς πίστεως. Δηλώνεται ἐπίσης ὅτι ἐκτὸς τῶν προαναφερθέντων ποὺ κάνουν τοὺς Ὁρθοδόξους «τῆς ὑποταγῆς τῆς λατινικῆς ἐκφεύγειν ὡς φεύγει τις ἀπὸ πυρός», ἡ σθεναρὴ ἄρνηση τῶν Ὁρθοδόξων νὰ ὑποκύψουν στοῦ θέλημα τοῦ Ρώμης, εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ ἀφορισμοῦ ποὺ ἐπέβαλε σ' ὅλους ὅσοι ὑποτάχθηκαν στὸν ἐπίσκοπο Ρώμης, καθὼς ἐπίσης καὶ σ' αὐτοὺς ποὺ συγκοινωνοῦν μαζί τους, ἐπειδὴ δι' αὐτῆς τῆς ἐνέργειας προδίδουν τοὺς ἱεροὺς κανόνες καὶ τὰ πατροπαράδοτα ἔθη τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Γερμανὸς κατακλείει τὴν ἐπιστολὴν τοῦ αἰτούμενος τὴν ἀπελευθέρωση τῶν φυλακισθέντων καὶ τὴν παύση τῶν διώξεων ὅσων δὲν ἀποδέχονται τὴν ὑποταγὴν τοὺς στὴν Ἐκκλησία τῆς Ρώμης, ἐπικαλούμενος τὴν παράδοση τῆς Ἐκκλησίας ποὺ θέλει οἱ ποιμένες νὰ μὴ ἐπιμένουν στὴν διὰ τῆς βίας διαποιμάνση τοῦ ποιμνίου τους, οὔτε στὴν ἀλλαγὴ γνώμης τῶν αἰρετικῶν, ὅταν αὐτοὶ μετὰ τίς συνεχεῖς παραινέσεις τῆς Ἐκκλησίας ἐμμένουν στὶς δοξασίες τους. Τὸ τελευταῖο ἀποδεικνύει τὸ πόσο λίγο γνώριζε ἡ Ἀνατολή τὴν αὐστηρὴ κανονικὴ παράδοση ποὺ εἶχε ἀναπτύχθῃ στὴν Δύση μετὰ τὸν 9ο αἰῶνα καὶ ἀφοροῦσε τὸν ἐξοντωτικὸ διωγμὸ τῶν μὴ ὑποταγέντων, ἀκόμη καὶ ἡγετῶν καὶ λαῶν στὴν Ἐκκλησία τῆς Ρώμης⁴⁷.

Θὰ ἦταν παράλειψη νὰ μὴ ἀναφεροθῶν τρία σημαντικὰ στοιχεῖα τῆς ἐκκλησιολογικῆς του σκέψης, τὰ ὁποῖα μαρτυροῦνται στὰ λατινικὰ καὶ ἑλληνικὰ πρακτικὰ τῆς Συνόδου τοῦ Νιμφαίου⁴⁸. Στὶς ἀπαιτήσεις τῶν παπικῶν ἀπεσταλμένων νὰ ἐπέλθῃ συμφωνία μετὰξὺ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Ρώμης, ὁ Γερμανὸς Β΄ ἀδυνατεῖ νὰ ἀνταποκριθῇ καθὼς στὴν Σύνοδο δὲν ἦσαν παρόντες ὅλοι οἱ πατριαρχικοὶ θρόνοι. Γι' αὐτὸ καὶ ζητεῖ μετὰ τὴν λεπτομερῆ καταγραφὴ τῶν διαφορῶν τὴν σύγκληση μιᾶς Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ποὺ θὰ ἐπιλύσει τελεσίδικα τὰ διάφορα ζητήματα. Εἶναι ὑπερμαχος τοῦ συνοδικοῦ τρόπου διακυβέρνησης τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὑποστηρικτῆς τῶν δικαιοδοσιακῶν ὁρίων τῆς χάθε μίας. Δὲν φαίνεται νὰ ἀποδέχεται τὸν ρόλο ποὺ τοῦ ἀποδίδει ὁ πάπας, θεωρώντας τὸν ὡς τὸν ἐκκλησιαστικὸ ἡγέτη ὅλης τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἀφοῦ θεωρεῖ τὸν ἐναντὶ τοῦ πρωτόθρονου μετὰξὺ ἴσων στὴν Ἀνατολή⁴⁹.

Τὸ δεῦτερο στοιχεῖο εἶναι διασυνδεδεμένο μετὰ τὴν πατερικὴ παράδοση καὶ

47. Βλ. Φειδᾶ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, Ἀθήνα 1994, τ. Β΄, σ. 330-373.

48. Ὡς ἑλληνικὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου μποροῦμε νὰ ἀποδεχθῶμε τὰ ζεῖμενα ποὺ μᾶς ἀφῆσε τὸσο ὁ Γερμανὸς ὅσο καὶ ὁ Νικηφόρος Βλεμμύδης, τὰ ὁποῖα συγκρινόμενα μετὰ τὰ λατινικὰ πρακτικὰ παρ' ὅτι μαρτυροῦν περὶ τῶν ἰδίων γεγονότων παρουσιάζουν σημαντικὰς διαφορὰς. Πρὸβλ. E. Munitiz, «A. Reappraisal of Blemmydes First Discussion with the Latins», *Byzantinoslavica* 51 (1990), 20-26.

49. G. Golubovich, *Disputatio Latinorum et Graecorum*, σ. 444.

τήν ἐγκυρότητά της. Ὁ Γερμανός Β΄ ρητά ὀρίζει καί ἀποδέχεται ἀνεπιφύλακτα ὡς ἀπόλυτο ὁδηγό τῆς ἀλήθειας ἀπό τὰ ἔργα τῶν Πατέρων μόνο τὰ γραφέντα καί λαληθέντα καί κυρωθέντα συνοδικῶς καί ὅσα «κατά μόνας γραφέντα» συμφωνοῦν μέ αὐτά. Ἡ θέση του στηρίζεται στήν νόθευση τῶν διαφορῶν πατερικῶν ἔργων πού κυκλοφοροῦσαν εὐρύτατα καί στήν πάγια ἀντίληψη τῆς Ἀνατολῆς ὅτι οὐδεῖς πατέρας τῆς Ἐκκλησίας μεμονωμένα κατέχει τό ἀλάθητο. Στήν περίπτωση δέ, πού κάποιος πατέρας ἐκφράζει διαφορετική ἢ ἀντίθετη γνώμη μέ αὐτά πού συνοδικῶς ἔχουν ἐκτεθεῖ, τότε βεβαιότερα καί ἀσφαλέστερα θεωροῦνται τὰ «συνοδικῶς καί κοινῶς ἐκτεθέντα»⁵⁰.

Τέλος τό τρίτο ἀφορᾷ τήν μεθοδολογία τοῦ Γερμανοῦ ὡς πρὸς τόν τρόπο ἀποδοχῆς τῶν ἀναθεματισμῶν τῶν Λατίνων. Τό κείμενο πού ἐπεξεργάζεται τις λατινικές αἰτιάσεις καί τοὺς ἀναθεματισμούς, κατακλείεται μέ τήν ἀπόφραση ὅτι μέ τήν παραπάνω ἐπιχειρηματολογία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρώμης καταδικάζει καί ἀναθεματίζει ὅλους τοὺς Πατέρες καί τις Οἰκουμενικές Συνόδους, πού σέ καμιά περίπτωση δέν συμφωνοῦν μέ τὰ καινοφαινή τῆς δόγματα. Ὁ ἴδιος δέ καί ἡ Ἐκκλησία Κωνσταντινουπόλεως συντάσσεται ἀνεπιφύλακτα μέ τοὺς παραπάνω, ἀψηφώντας τόν ἀναθεματισμό τῆς Ρώμης⁵¹. Ἀποφεύγει νά χρησιμοποιήσει ἀφορισμούς καί ἀναθέματα, ἐπιμένοντας στήν αὐτόματη ἀποκοπή τῆς Ρώμης ἀπό τήν Μία, Καθολική καί Ἀποστολική Ἐκκλησία.

II. Δεύτερη περίοδος 1235-1240

Στήν περίοδο αὐτή κατά τήν ὁποία ὁ Γερμανός ἀποκτᾷ πλέον ἀποκρυσταλλωμένη γνώμη γιά τις θέσεις τῆς Ρώμης καί τις θεωρητικές της καταβολές ἐντάσσεται καί ἡ συγγραφή τῆς ἐπιστολῆς πρὸς τόν Ἀθανάσιο Ἱεροσολύμων.

Πρόκειται γιά ἀπαντητική ἐπιστολή τοῦ Γερμανοῦ Β΄⁵² στήν ἐνθρονιστήρια ἐπιστολή τοῦ πατριάρχη Ἱεροσολύμων Ἀθανασίου, στήν ὁποία περιλαμβάνεται ὁμολογία πίστεως καί καταγγέλεται ἡ ἐκτροπή τῆς Ρώμης ἀπό τήν ὀρθή πίστη. Ἡ τεκμηρίωση τῆς ἐκτροπῆς γίνεται μέ τήν παράθεση τῶν τριῶν βασικῶν διαφοροποιήσεων τῆς Ρώμης ἀπό τήν πίστη καί τήν παράδοση τῆς Ἐκκλησίας: α) τήν προσθήκη στό Σύμβολο τῆς πίστεως καί τῶν συνακόλουθων ἐπιπτώσεων στήν Τριαδολογία, β) τήν χρήση τῶν ἀζύμων καί γ) τήν περὶ πρωτείου θεωρία. Καί γιά τὰ τρία ἡ Ρώμη ἀποκόπτεται μόνη τῆς ἀπό τό σῶ-

50. Φραγκ Ἀλτερ, *Χρονικόν Γεωργίου Φραντζῆ*, σ. 142, 146, 147, 149.

51. Φραγκ Ἀλτερ, *Χρονικόν Γεωργίου Φραντζῆ*, σ. 149.

52. Βλ. παραπάνω σ. ....

μα τῆς ἐνιαίας Ἐκκλησίας, ἀφοῦ πλέον διαπιστώθηκε ἡ πλάνη τῆς μέσα ἀπὸ τὰ κείμενα τοῦ ἐπισκόπου τῆς. Ὁ Γερμανός Β΄ ἀκολουθεῖ τὴν προγενέστερη ἀντιρωτική παράδοση πού θέλει τὸν παραβαίνοντα καὶ νοθεύοντα τοὺς Ὅρους καὶ τὰ Σύμβολα τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων νὰ ἀποκόπτεται αὐτόματα ἀπὸ τὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας⁵³.

Στὴν περὶ πρωτείου παπικὴ ἀντίληψη ὁ Γερμανός Β΄ σταδιακὰ ἐκθέτει μιὰ σειρά ἐπιχειρημάτων, τὰ ὁποῖα ἀναιροῦν τὴν παράδοση τῆς Ρώμης πού θέλει τὸν Πέτρο νὰ διατηρεῖ πρωτεῖο ἐξουσίας ἐπὶ τῶν ἄλλων Ἀποστόλων. Τὸ πρῶτο ἐπιχείρημά του εἶναι ὅτι ἀποδέχεται μιὰ κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως ὑποστηρίζουν τὰ παπικά κείμενα, ὄχι ὁμως τὸν Πέτρο ἢ τὸν διάδοχό του ἀλλὰ τὸν Χριστό, ὅπως ὁμολογεῖ ὁ ἴδιος ὁ Ἀπόστολος Παῦλος. Τὸ δεῦτερο ἐπιχείρημά του ἀντλείται ἀπὸ τὴν παραδοχὴ τοῦ πάπα, ὅτι ἐπιλέχθηκε ὁ Πέτρος ὡς κεφαλὴ τῶν χριστιανῶν λόγῳ τῆς ὀρθότητος τῆς ὁμολογίας του γιὰ τὶς δύο φύσεις τοῦ Χριστοῦ. Ἄντ' αὐτοῦ ὁ Γερμανός Β΄ προτείνει τὸν Ἰωάννη γιὰ τὴν πληρότητα τῆς θεολογικῆς του διδασκαλίας περὶ τοῦ Λόγου στό Εὐαγγέλιό του. Ἡ ἐπιλογή τοῦ ἐπιχειρήματος αὐτοῦ δέν εἶναι τυχαία, ἀλλὰ ἀνάγεται στὴν σύνδεση πού ἔγινε τὸν 9ο αἰ. ἀπὸ τὸν Μ. Φώτιο καὶ τὸν Ἅγιο Ἰγνάτιο τῆς Ἀποστολικότητος τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέ τὸν Εὐαγγελιστὴ Ἰωάννη⁵⁴. Τέλος τὰ ἀξιώματα καὶ τὰ χαρίσματα τοῦ Πέτρου ἀναγνωρίζονται ἀπὸ ὅλη τὴν Ἐκκλησία, ἀλλὰ σέ καμμία περίπτωση δέν γίνεται ἀποδεκτὴ ἡ μεταβίβασή τους στὸν ἐπίσκοπο Ρώμης. Ἡ βασικὴ ὁμως ἀντίληψη τοῦ Γερμανοῦ ἐκφράζεται πρὸς τέλος τῆς ἐπιστολῆς καὶ συνοψίζει τὴν παραδοσιακὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν τάξη τῶν πέντε πατριαρχείων, πού παρομοιάζονται μέ τὶς πέντε αἰσθήσεις⁵⁵. Ἡ Ρώμη ὁμονοοῦσα καὶ ὁμοφρονοῦσα εἶναι ἡ πρώτη τῆ τάξει Ἐκκλησία. Αὐτὴ τῆς τὴν τιμὴ θά ἀπολαμβάνει καθ' ὅσον θά διατηρεῖ ἀλώβητη τὴν πίστη καὶ τὶς παραδόσεις. Ἡ στέρηση καὶ ἡ μὴ ἀναγνώριση τοῦ πρωτείου τῆς τὴν συγκεκριμένη χρονικὴ περίοδο ὀφείλεται στὴν παρεκτροπὴ τῆς ἀπὸ τὴν καθαρότητα τῆς πίστεως καὶ στὴν διακοπὴ τῆς κοινωνίας τῆς μέ τὶς ἄλλες ἐκκλησίες.

Συνοψίζοντας τὴ στάση τοῦ Γερμανοῦ καὶ τὶς ἐκκλησιολογικὲς του θέσεις μποροῦμε νὰ ἰσχυρισθοῦμε τὰ ἑξῆς:

1. Ἡ ὁμόνοια καὶ ἡ κοινωνία τῶν ἐπιμέρους τοπικῶν ἐκκλησιῶν ἐδράζεται

53. A. Pavlov, *Kritičeskie opyty po istorii drevnejšei greco-russkoj protiv latinijam*, σ. 158-169.

54. Περί τοῦ ζητήματος αὐτοῦ καὶ τὴν προβληματικὴ πού ἀναπτύχθηκε πρὸβλ. Βλ. Φειδᾶ, «Τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ διακονία του», στό συλλογικὸ τόμο *Τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο*, Ἀθήνα 1989, σ. 11-39.

55. Τὴν ἴδια θέση ὑποστηρίζει ὁ πατριάρχης Ἰωάννης Καματηρός σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Ἰννοκέντιο Γ', τό 1200. Βλέπε τὴν ἐκδοσὴ τῆς ἐπιστολῆς στὸν J. Spiteris, *La Critica Bizantina del Primato Romano nel secolo XII*, Roma 1979, σ. 325-326.

στήν κοινότητα τῆς πίστεως καί στόν σεβασμό τῶν ἱερῶν κανόνων καί τῆς Παράδοσης.

2. Ἡ Ρώμη ἀντιμετωπίζεται ὡς ἀνήκουσα στήν κοινωνία τῶν Ἐκκλησιῶν, ὅσο ὁμοноεῖ καί ἀκολουθεῖ τοὺς κανόνες καί τὴν Παράδοση αὐτή, χωρὶς νά τῆς προσδίδεται καμμία πρωτεύουσα σημασία πέραν τῆς «πρεσβυτέρας ἀδελφῆς».

3. Ρώμη καί Κωνσταντινούπολη θεωροῦνται ἰσοτίμες ἀκόμη καί στόν ρόλο τους ὡς Μητέρες τῶν Ἐκκλησιῶν τῶν διαφόρων ἐθνῶν ποὺ προσῆλθαν στόν Χριστιανισμό.

4. Ἡ διακοπή τῆς κοινωνίας καί ἡ διχόνοια ἐμφανίζονται ἀπὸ τὴν στιγμή ποὺ ἡ Ρώμη εἰσάγει καινοφανῆ δόγματα καί κανόνες, ποὺ ἔρχονται σέ ἀντίθεση μέ τοὺς ὅρους τῶν Συνόδων καί τὴν Παράδοση τῆς Ἐκκλησίας καί εἰσπηδᾷ στὰ δικαιοδοσιακά ὅρια τῶν ἄλλων πατριαρχεῶν.

5. Ἡ Λατινική Ἐκκλησία ἀντιμετωπίζεται ἀρνητικά στό ἔργο τοῦ Γερμανοῦ μέσα ἀπὸ τὰ δεδομένα ποὺ ἡ λατινοκρατία τὸν τροφοδοτεῖ. Τὰ προβλήματα διαποίμανσης καί μεθοδευμένης συρρίκνωσης τοῦ δικαιοδοσιακοῦ καθεστώτος τῶν πατριαρχεῶν τῆς Ἀνατολῆς φαντάζουν στὰ μάτια του ὡς ὑπέρβαση τῶν κανόνων καί τῶν παραδόσεων καί ὡς διατάραξη τῆς εἰταξίας τῆς Ἐκκλησίας. Ἐπίσης ἡ διὰ τῆς βίας ἀποδοχή τῆς ἐγκυρότητας τῶν λειτουργικῶν ἐθίμων τῆς Ρώμης, τὸν ἀναγκάζει νά καταπολεμήσει τίς δοξασίες αὐτές ὡς μὴ σύμφωνες μέ τὴν Παράδοση τῆς Ἐκκλησίας, ὥστε νά σταθεῖ καθοδηγητῆς καί ἀρωγός τῶν διωχθέντων γιὰ τὴν αὐστηρή ἐμμονή τους στὰ παραδεδомένα ἀπὸ τοὺς Πατέρες.